

Litteraturgranskningar

FREDRIKA LAGERGREN: *På andra sidan välfärdsstaten. En studie i politiska idéers betydelse*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Många samhällsvetenskapliga artiklar och böcker inleds med ett påstående om att det finns en allmän uppfattning om hur det förhåller sig med det som ska undersökas. Efter ett konstaterande att vi däremot inte har några goda belägg för denna uppfattning, följer noggranna analyser som mynnar ut i slutsatsen att den allmänna föreställningen mycket riktigt stämde. Nu vet vi emellertid detta med större säkerhet.

Denna typ av forskning är nödvändig. Men om alla undersökningar vore av det slaget, skulle inte vårt vetande utvecklas särskilt mycket. Det krävs även att någon vågar hävda något nytt, att som Popper framhållit komma med djärva hypoteser som sedan undersöks. Fredrika Lagergrens avhandling är – åtminstone i min läsning – exempel på det senare. I hennes *På andra sidan välfärdsstaten* hävdas djärva saker både teoretiskt, metodiskt och empiriskt. Alla dessa vågade grepp tvingar läsaren att tänka nytt. I några fall blir man övertygad, i andra måste läsaren hitta argument mot påståenden som inte tidigare framförts. Detta gör boken till en läsvärd doktorsavhandling.

I min anmälan ska jag diskutera några av de punkter där det finns särskild anledning att begrunda om vi ska nöja oss med den argumentering som Lagergren presenterar i avhandlingen eller om argumenten måste vässas ytterligare innan jag som läsare är övertygad. Enligt min mening lämnar Fredrika Lagergren med sin avhandling bidrag till den statsvetenskapliga diskussionen genom att hävda bland annat följande (här mycket förenklat beskrivet):

- När sambandet mellan idéer och politik ska studeras är det inte nödvändigt att fokusera på

viktiga idébärande aktörers praktiska ideologi

- Ideologier kan och bör studeras utifrån ”de eviga frågorna”. Svaren kan beskrivas i avslutning till två idealtypiska världsbilder: en individualistisk och en kollektivistisk
- Ellen Key – eller snarare hennes folkhemsidé – bör (liksom Kjelléns) klassificeras som kollektivistisk
- Rudolf Kjellén bör inte beskrivas som en extremt konservativ anti-demokrat och inte klandras för att han anknöt till samtida tysk samhällsforskning
- Metaforen folkhemmet och den kollektivistiska ideologi som är sprungen ur denna, spelade stor roll vid införandet av proportionella valsystem 1907 och vid inrättandet av Socialstyrelsen 1912
- Key, Kjellén och Per Albin Hansson använder folkhemsmetaforen på ett likartat sätt

Jag ska koncentrera mig på att syna argumenten i avhandlingen på just dessa punkter. Innan dess ska emellertid avhandlingen mycket kort sammanfattas.

Sammanfattning av avhandlingen

Vissa ögonblick i historien är så kallade kritiska knutpunkter. Då kan aktörerna välja mellan olika handlingsalternativ utan att vara begränsade av rådande institutionella arrangemang. De beslut som då fattats kan sätta ramarna, ange spelreglerna, för politiken en lång tid framöver. Sådana beslut benämns formativa moment. Vid dessa tillfällen används idéer – ideologier – som ”tankekartor” för att hjälpa aktörerna att orientera sig mot ordning i kaoset. Idéerna spelar på så sätt en självständig roll.

I Fredrika Lagergrens avhandling är det den svenska välfärdsstatens specifika utformning som förklaras. Den kritiska knutpunkten för välfärdsstaten förläggs till 1900-talets första decen-

nier och det är alltså idéer och beslut under den tidsperioden som studeras. Det blir då naturligt att undersöka en idé som mer än någon annan förknippas med den svenska välfärdsstaten: folkhemstanken. Den centrala frågeställning som besvaras i avhandlingen gäller alltså i vilken mån den tidiga folkhemsidén, och denna speciella metafor, har påverkat besluten vid den svenska välfärdsstatens formativa moment.

Folkhemsidéologins idéer "klargörs" med hjälp av två olika metoder. Till att börja med ringar författaren in "de kognitiva modeller som återspeglas i folkhemsmetaforens användande". Det innebär att Lagergren tydliggör vad metaforen rent språkligt betyder. Därefter specialstuderas två personer som pekats ut som bärare av en tidig folkhemsidéologi: Ellen Key och Rudolf Kjellén. Författaren konstruerar ett analyschema som i fyra olika avseenden skiljer ut en individualistisk världsbild från en kollektivistisk. Det visar sig att folkhemsidén bör kategoriseras som kollektivistisk i samtliga fyra dimensioner som ingår i analysformatet.

Därefter följer en analys som syftar till att reda ut vilka idéer "som präglade tänkandet hos de politiska aktörer vilka hade makten över staten vid det formativa momentet" (188). För att besvara frågan studeras införandet av proportionellt valsystem 1907 samt inrättandet av Socialstyrelsen 1912. Besluten präglas av ett kollektivistiskt tänkande, som framför allt grundar sig på idéer om att hålla samman nationen och om att staten har ansvar för omsorgen om medborgarna. Detta överensstämmer alltså med centrala komponenter i folkhemstanken, både som idealbaserad kognitiv modell och som den framträder i Keys och Kjelléns tänkande. Därmed har Lagergren visat att folkhemstanken hade en självständig påverkan på aktörernas val av handlingsalternativ vid detta formativa moment. Per Albin Hanssons sätt att tala om folkhemmet utgör vidare belägg för att den svenska välfärdsstaten även senare präglades av i grunden samma idéer som de som Key och Kjellén lanserade, och som var vägledande vid besluten av den konservativa regeringen 1907 och den liberala 1912.

Hur ska idéers påverkan studeras?

Fredrika Lagergren formulerar inte sitt syfte i några enkla meningar. Det framgår tydligt att det inte stämmer med hennes stilistiska ideal att ha ett särskilt avsnitt med rubriken "syfte". Den lediga framställningen har inte i onödan stagats upp av det som uppsalaprofessorer med liknande stilistiska ideal kallat "byggnadsställningar". Det betyder att det ställs något högre krav på läsaren, men efter en smula ansträngning är det ändå inga svårigheter att begripa vad som ska undersökas.

På några ställen i avhandlingen presenteras syftet som teser som man förstår ska undersökas. Exempelvis får vi på sidan 16 veta följande:

De idéer som kan knytas till folkhemsmetaforen var, menar jag, vägledande för centrala politiska aktörer under den svenska demokratis formativa moment i början av 1900-talet.

När slutsatserna summeras förstår vi att författaren anser sig ha funnit stöd för denna tes och att idéerna dessutom präglat de specifika svenska välfärdsmodellerna (sidan 188). Av utgångspunkten och slutsatserna framgår alltså att de centrala aktörernas världsbild står i fokus för undersökningen. Mot bakgrund av detta är det enligt min mening ett djärvt grepp att hävda att det inte alltid är nödvändigt att fokusera på viktiga idébärande aktörers praktiska ideologi för att besvara frågeställningen. Uttrycket praktisk ideologi är Lagergrens översättning av "programmatic beliefs" som Sheri Berman (1998, 21) använder sig av. Det betecknar idéer som ligger på en nivå mellan ideologier och ståndpunkter i sakfrågor (policy positions). För min del blir jag inte alls övertygad av argumenteringen på denna punkt, nämligen risken att "aktörer i stället för idéer hamnar i förgrunden" (19). Jag förstår inte heller alternativet: "I stället bör staten placeras i fokus eftersom det är via de politiska institutionerna all samhällsaktivitet sker" (19).

Troligen menar Lagergren att man ska koncentrera sig på att granska innehållet i idéerna samt utfallet av processen, dvs överensstämmelsen mellan idéer och den studerade institutionen. Visserligen är detta ett nödvändigt moment i en sådan förklaring som författaren här syftar till att göra, men den kan bara, som Sheri Ber-

man med hänvisning till Alexander George påpekar, vara *en startpunkt för analysen, inte slutmålet* (Berman 1998, 23). Att nöja sig med att hitta överensstämmelse mellan idén och institutionen skulle vara som att nöja sig med att hitta en samvariation mellan variabler utan att försöka belägga den kausala mekanismen. Det brukar vi inte godta ens vid större statistiska undersökningar och det är ännu mer problematiskt vid fallstudier.

Det tycks emellertid som om Lagergren inte bara avvisar Bermans synpunkt om att studera praktisk ideologi utan även uppmaningen att koncentrera sig på "viktiga politiska aktörer". Om man vill välja någon som vid denna tid diskuterade idéer med betydelse för socialpolitiken, finns det många att välja på. Sven E Olsson har i sin bok om den svenska välfärdsstaten pekat ut fyrtiofem personer i den tidiga socialpolitiska intelligentian i Sverige. Sju av dem var verksamma efter de beslut som Lagergren studerar, men trettioåtta personer tillhör dem som kan ha deltagit i debatten. Varken Key eller Kjellén tillhör dem som räknas upp (Olsson 1993, 87). I en annan studie om nätverket i den sociala frågan mellan åren 1900 och 1920, dvs. den tid och den fråga som det här gäller, nämns överhuvudtaget inte Key eller Kjellén (Lundquist 1997).

Vad är då skälet till att studera Ellen Key och Rudolf Kjellén överhuvudtaget? Lagergrens argument tycks vara att Key och Kjellén är "två representanter för den tidiga Folkhemsidéologin" (25), och dessutom "typiska företrädare" för den. Vi får emellertid genast veta att de inte är typiska i den bemärkelsen att "de ger uttryck för idéer som var vanligt förekommande"; de "är inte representativa i den bemärkelsen att deras sätt att resonera var vanligt (59)". Lagergren använder alltså termen *typisk* på ett tämligen otypiskt sätt, tycker jag.

Den viktigaste motiveringen måste istället vara att Keys och Kjelléns idéer "återspeglar folkhemsidéologins specifika fråga/svar-komplex" (59). Det betyder, om jag förstår rätt, helt enkelt att de var inflytelserika samhällsdebattörer vid denna tid. Vi har redan konstaterat att de inte var särskilt centrala för de frågor som undersöks i avhandlingen. Innebär det att Lagergren i

stort sett kunde ha valt vilken tänkare som helst som var verksam vid sekelskiftet?

Om valet av Kjellén motiveras med att han använde den metafor som ska klagöras, blir det något mer övertygande. Men inte heller med det kriteriet blir det självklart att Kjellén bör väljas. Folkhemmet som begrepp lanserades av Alfred Pettersson i Påboda och inom unghögern var det kanske inte Kjellén så mycket som Manfred Björkquist, som använde uttrycket. Så vitt jag kan se visar inte Lagergren att Ellen Key använde folkhemsmetaforen överhuvudtaget, endast *hemmet* (182f).¹ Det är väl förmodligen av den anledningen som författaren påpekar att Key och Kjellén var de första att använda *hemmet* som politisk metafor (59). Det blir, enligt min mening, inte något riktigt övertygande argument. Det är ju – som Lagergren själv visar – själva sammansättningen av *folk* och *hem* som utgör grunden i metaforen.

På den här punkten blir jag alltså inte övertygad av Lagergrens argument. Då syftet i en undersökning är att studera vissa idéers påverkan på specifika beslut, måste man koncentrera sig på centrala aktörers relevanta idéer (jfr Berman 1998, kapitel 2). Lagergrens precisering av den undersökta idén är utmärkt. Men utan vetenskap om hur de centrala aktörerna tolkade idén och omsatte den i de specifika sakfrågorna saknas den nödvändiga mekanismen i den här typen av förklaringar, enligt min mening. Hur dessa problem yttrar sig i denna undersökning återkommer jag nedan till under rubriken *Folkhemsmetaforens roll*.

Begreppsapparaten: de eviga frågorna
Med hjälp av debatten mellan liberaler och kom-munitärer försöker Lagergren hitta de "eviga frågorna". Mycket övertygande pekar hon ut synen på relationen mellan individen och kollektiven som den grundläggande brytningen i allt politiskt tänkande. Genomgången leder följaktligen fram till en analysapparat som skiljer mellan individualism och kollektivism. Denna insats är som sådan väldigt intressant. Här får vi ett högst användbart verktyg för att analysera ideologiers inställning till relationen mellan individ och kollektiv i fyra distinkta dimensioner.

Men frågan är om detta är den rimliga utgångspunkten för att jämföra en preciserad idé om folkhemmet med andra idéer. Skulle det inte varit intressantare att ha ett analyschema som tog hänsyn till exempelvis jämlikhet, välfärdsstatens omfattning eller grad av paternalism? Lagergrens argument att det ”skulle vara onödigt tillkrånglat i en vetenskaplig studie” att använda termer som vänster- respektive högerkommunitarism (191), och därmed mer än en dimension, håller jag helt enkelt inte med om.

Om man nu väljer att som Lagergren använda denna enda dimension kanske det hade varit mer fruktbart att använda sig av en begreppsapparat som är mer finmaskig. Som den nu är utformad finns risken att alla som inte är nära nog extremt individualistiska hamnar i den kollektivistiska fällan. Preciseringen av hur folkhemstanken ska omsättas vid en diskussion av valsättet illustrerar detta mycket tydligt. Att Folkhemsidéologin i samtliga avseenden, på en mycket allmän nivå, hör hemma inom ramen för en kollektivistisk världsbild, förvänar nog inte många läsare.

Var Ellen Key kollektivist?

Ellen Key stod för en mycket explicit särartsfeminism. Det bör med enfass framhävas att Lagergrens genomgång av Ellen Keys inställning i dessa avseenden är mycket klagörande och ett viktigt bidrag i sig. Presentationen av Keys argumentation för att kvinnorna ska vara samhällsmödrar är synnerligen intressant (om än politiskt motbjudande) läsning.

Det är på en annan punkt som jag åtminstone tycker att det vore på sin plats med en reservation, och det är när Ellen Key av Lagergren klassificeras som kollektivist. Givet de kriterier som används för klassificeringen är det nog riktigt. Key stod socialdemokratin nära i ”den sociala frågan”. Hon ansåg att staten hade en viktig roll för att lösa fattigdomsproblemet, inte bara det ekonomiska utan även det andliga. Men man förväns över att inte Lagergren tydligare uppmärksammar Keys vurm för individens utveckling. Inte minst eftersom hennes inställning till sociala reformer i hög grad var kopplad till personlighetstanken (Aspelin 1950, 17).

Hela hennes uppfostringsprogram syftade till att utveckla fria och starka individer. Även hennes syn på kvinnan i familjen visar detta. Hon ägnade betydande kraft åt att försöka förena socialismens kamp att förbättra omständigheterna för de fattiga i samhället, med möjligheter att utveckla individuella egenskaper och ge utrymme för de särskilt begåvade (t.ex. Key 1910). För samtiden var det utmärkande för Ellen Key att hon stod för en ”aristokratisk individualism av Nietzsches typ”.²

Även om klassificeringen av Key och Kjellén i sig tycks bli korrekt – båda förespråkar olika varianter av kollektivism – visar detta hur trubbigt analysinstrumentet är (122 f). På den här punkten finns det utan tvekan en markant skillnad mellan Key och Kjellén. Den senare kunde visserligen uttala liknade varningar om förtryck av individualiteten som Key, men var beredd att gå mycket långt i sina beskrivningar av hur individerna skulle underkasta sig de krav som den nationella samlingsen ställde på medborgarna (Elvander 1956, 24; Aspelin 1950, 31). En viktig drivkraft i Kjelléns vetenskapliga såväl som politiska verksamhet var en reaktion mot upplysningens och den franska revolutionens individualism (Elvander 1961, 258 ff).

Den okontroversielle Rudolf Kjellén

Rudolf Kjellén presenteras som en mycket okontroversiell person. I bakgrundsteckningen nämns inget som kan väcka anstöt hos någon. Läsaren ges intrycket att han helt enkelt är missförstådd av ett antal inskränkta Uppsala-statsvetare.

I sin samtid var han emellertid starkt kontroversiell och har fortsatt att vara det. Av någon anledning undviker Lagergren mycket av det som diskuterats. Vi får t.ex. veta att Kjelléns politiska engagemang väcktes under unionsstriden utan påpekande att han såg osämjan med Norge som något gott eftersom det gynnade nationalismen och att han, åtminstone i retoriken, var beredd att gå till krig för att hävda Sveriges intressen i denna strid (Elvander 1961, 216-221; Vedung 1971, 242). Detta ställningstagande blev viktigt för hur han uppfattades av sin samtid.

Lagergren inte bara undviker det mest kontroversiella, hon vill också återupprätta Kjelléns dåliga rykte. Framför allt vänder hon sig mot Nils Elvander som påstår att Kjellén var extremt konservativ, starkt influerad av tysk statsvetenskap och antidemokrat. Fredrika Lagergrens huvudinvändning mot Elvander synes vara att han inte använder en kontextuell tolkning. Det avgörande belägget för svagheten i detta tillvägagångssätt är att en annan forskare – Sverker Sörlin – påstår att Kjelléns konservatism kallats för ”folklig”.³ Att Elvander kan kalla Kjellén för ”extremt konservativ”, trots att han också kan förknippas med vänstern...

...kan ses som ett exempel på hur problematisk den tingstenska idékritiken var ur vetenskaplig synvinkel. I den kontextuella ansats som Sörlin använder är syftet inte att såsom i den tingstenska skolan kritisera och fördöma idéer som ter sig avvikande utifrån en underförstådd normativ referensram. Istället avser en kontextuell tolkning att förstå historiska texter och idéer utifrån det specifika sammanhang de uppträder. Den kontextuella tolkningen är mer tillförlitlig då den förankrar texten i dess historiska sammanhang och därmed minimerar risken för anakronistiska felslut (94).

Låt mig först säga att kritiken mot Tingsten är svår att förstå. Att med eller utan normativ utgångspunkt kritisera idéer för dess logiska uppbyggnad borde vara en central uppgift för forskare som ägnar sig åt politiska idéer. En annan viktig och intressant uppgift för politisk filosofi och teori är att diskutera vad ett konsekvent tillämpande av någon idé skulle implicera. Det viktiga är bara att hålla i minnet att detta är undersökningar *med andra syften* än att försöka förstå vad en speciell aktör avsåg med vissa ställningstaganden.

Men vem är det som gör en tingstensk analys, vem tillämpar kontextuell tolkning och vem begår felslut? Enligt min mening tillämpar inte Elvander Tingstens idékritiska metod i den text Lagergren hänvisar till eller i den uppsats i Statsvetenskaplig tidskrift som explicit behandlar Kjellén och nazismen (Elvander 1956). Här handlar det snarare om att undersöka om det finns överensstämmelser mellan Kjelléns idéer

och de som var centrala i nazismen, på samma sätt som Lagergren undersöker om det finns överensstämmelser mellan Kjelléns tänkande och idéer som präglade den svenska välfärdsstaten.⁴ Enligt mitt synsätt gör dessutom Elvander en kontextuell tolkning av Kjelléns skrifter och tal. Elvanders tolkning är ju i hög grad baserad på den samtida debatten, något som är en förutsättning för att förstå Kjellén. Till skillnad mot Lagergren uppmärksammar Elvander att Kjelléns vetenskapliga analys och politiska propaganda är ”oupplösligt sammanflätade i hans skrifter” (Elvander 1956, 16). Även om Elvander överdriver ”sammanflätningen” så borde väl ett minimikrav på kontextuell analys vara att de mer politiska skrifterna utnyttjas när man ska försöka förstå Kjelléns ståndpunkter. Inte minst om syftet sedan är att förstå hur dessa idéer omsätts i politiska sakfrågor. Elvanders viktigaste bidrag till Kjellénforskningen återfinns dessutom i en bok som huvudsakligen behandlar en annan högerman, Harald Hjärke, och det är i kontrasten mellan dessa som t.ex. förståelsen av Kjelléns (extrema) nationalism blir tydligast.

Ett annat grundläggande krav för en kontextuell analys borde vara att relatera till skrifter som Kjellén hämtar inspiration ur och att återge vilka personer och idéer han polemiserade mot. Allt detta finns hos Elvander, men saknas i stor utsträckning i Lagergrens framställning. Det måste också vara förklaringen till att Lagergren finner det helt obegripligt att Elvander tycks se något negativt i att Kjellén huvudsakligen läste, låt sig inspireras av och anknöt till tysk samhällsforskning:

Det är svårt att se logiken i att det skulle vara tvivelaktigt att låta sig inspireras av en livaktigt intellektuell miljö; även den tidiga socialdemokratin hämtade idéer från Tyskland. Kjelléns resonemang och många referenser till tyska statsvetenskapliga teorier och politiska skrifter bör, menar jag, tolkas som ett uttryck för att han var väl insatt i den dåtida europeiskt dominerade politiskt-teoretiska diskursen och den därmed förbundna debatten. [...] Därför visar Kjellén prov på en allmänbildning och mångsidighet utöver det vanliga... (93f)

I det citat från Elvander som Lagergren hänvisar till står inget om att den starka anknytningen till den tyska debatten skulle vara något negativt (däremot att påverkan är *ensidigt* tysk), men det kanske är en kontextuell tolkning av Elvander som författaren gör; givet att man läst hela kapitlet om Kjellén framgår det klart att det också ska tolkas som kritik. I dag uppfattas det emellertid, precis som Lagergren hävdar, som något positivt att ta intryck av en internationell debatt, inte minst den centraleuropeiska. Men vad handlar det om egentligen? Vad är det som upprör Elvander? Vad är det för idéer Kjellén står för och som Elvander avser när han pekar på influenser från ”den tyska extrema konservatismens åskådning” (Elvander 1961, 325)?

Den tyska debatt som Elvander åsyftar och som Lagergren kallar ”intellektuellt livaktig” är bland annat vad som kallades *1914 års idéer*, en benämning som Kjellén själv hämtade från tysk debatt (Elvander 1956, 35). I anslutning till den tyska krigslitteraturen, och i öppen polemik mot fredsvännerna inom socialdemokratin, argumenterade Kjellén för krigets nödvändighet, på samma sätt som han redan på 1890-talet antytt att ett krig mot Norge kunde bli nödvändigt för att hävda Sveriges ära och storhet (Elvander 1956, 16). Det är inte svårt att hitta argument om krigets nödvändighet i Kjelléns skrifter, även de som Lagergren betecknar som vetenskapliga (t.ex. 1915, 40):

Kriget är ett bad till ny födelse för nationalismen. Ingenting lär oss så handgripligt att vi äro en nation för oss själfva, hörande samman i ett gemensamt fosterland, som kriget (Kjellén (1910) 1915, 42).

Att dessa idéer även i sin samtid väckte starka reaktioner behöver man inte undra mycket över (se Isaksson 1985, 313). Hjalmar Branting konfronterade Kjellén och 1914 års idéer och invände även mot dennes syn på att staten var ”sitt eget ändamål”. Grunden för 1914 års idéer var det som ”predikats av Treitschke, som den filosofiska kvintessensen av Bismarcks järn- och blodspolitik”, menade Branting (1927, tal hållet 1917). Treitschke, som Branting nämner, var en mycket inflytelserik och central person i den tyska akademiska debatten. Han såg Tyskland som

romarrikets sanna arvtagare och förespråkade att landet med våld skulle uppfylla denna uppgift. Treitschke var likaledes utpräglad antidemokrat och förespråkare för auktoritärt styre. Kjellén hade redan vid sina första insatser i unionsstriden hänvisat till Treitschke och uppenbarligen stod det klart för samtiden varifrån han hämtade sina idéer (Elvander 1961, 210, även 1957, 21). När Wigforss skrev sin bok om världsfreden var det för att skildra atmosfären i den tyska intellektuella världen och dess fokusering på ”militarism och krigskult och krigsfilosofi och det utvalda folket” (Wigforss 1951, 21). Wigforss karaktäristik av den tyska samtida debatten är alltså en annan än Lagergrens.

Dessa exempel, det finns många fler, visar tydligt att Elvander i mycket högre grad än Lagergren gör en kontextuell tolkning. Jag skulle vilja påstå att Lagergrens analys mer är en studie av Kjelléns idéer i sig, än ett sätt att förstå dem i deras kontext. Den blir i själva verket mer kontextlös än Tingstens egna analyser. Ett aningen trubbigt mått på detta är att i genomgången av Kjelléns politiska tänkande (sidorna 93-112) nämns inte en enda av dem han debatterade med och inte heller några av dem han hämtade inspiration av.⁵ Man kan kalla det en rekonstruktion av Kjelléns idéer. Lite elakare kan man kanske säga att Lagergren genomför en tingstensk idékritik, men utan kritik.

En liknande invändning har jag mot Lagergrens kritik av Elvanders påstående att Kjellén var extremt konservativ.⁶ Nationalism och organisktänkande utgör två av de viktigaste hörnstenarna i konservatismen, och det finns knappast någon i svensk politisk historia som mer konsekvent använder sådana idéer och drar dem till sin ytterlighet, än Kjellén. Man behöver inte heller leta länge för att finna att det var precis så han uppfattades även av sin samtid.⁷ Diskussionen inom högern om unionsrätten har av Evert Vedung karaktäriserats som en strid mellan moderatkonserverna och ultrakonservativa, där Kjellén givetvis hörde till de senare (Vedung 1971, 75). Kjellén stod både personligen och ideologiskt närmare Trygge än Lindman, som visserligen rycktes med i Kjelléns ”nationella förkunnelse”, men tog mindre intryck av hans försök att lansera en ny konservativ ideologi

(Anderson 1956, 65). Det är just pga av Kjelléns utrerade konservatism som han ibland kunde hamna på samma linje som socialdemokraterna och på konfrontationskurs med övriga konservativa.⁸

Lagergren vill även på en tredje punkt bidra till en omtolkning av Rudolf Kjelléns idéer. Kjellén har ju för det mesta fått symbolisera motståndet mot införandet av allmän rösträtt. Nu får vi istället veta att han såg det som en ”rent empirisk fråga” och att han i själva verket ”inte ... förkastar demokrati som statsskick” (111). Det demokratiska styrelseskicket ska ”dock sträva efter att åstadkomma en nationell samling” (112).

Fredrika Lagergren får det att låta som om Kjellén i själva verket förespråkade införande av allmän rösträtt. Det är visserligen sant att han under en tid, efter unionsstriden och några år framåt, i retoriken förespråkade allmän rösträtt. Men det var inte ens vid denna tidpunkt någon obegränsad demokrati han förespråkade. Kvinorna var hela tiden uteslutna och de gamla maktägande bönderna skulle skyddas. Någon idé om en medborgare – en röst stod han så vitt jag och andra kunnat upptäcka, aldrig för (jfr Elvander 1961, 282). Det är märkligt hur Lagergren undviker de avgörande reservationerna som Kjellén gör. Visst kan man läsa Kjellén som om han hävdar att det är en *empirisk* fråga om demokratin fungerar. Men det är ju också intressant att veta att han var övertygad om att den inte skulle fungera i längden. Möjligen kan hans argument kallas ”empiriska”, men de var i så fall inte särskilt väl underbyggda. Kjellén trodde inte att utvecklingens hjul snurrat förbi de alternativa styrelseskicken för all evighet. Själva poängen med att använda hjulet som metafor var snarast att argumentera för att demokratin bara var ett tillfälligt och dessutom olyckligt tillstånd. Denna synpunkt – att ett demokratiskt styrelseskick medförde olyckliga konsekvenser – var förövrigt vanligt bland konservativa även efter 1919 (Söderlind 1961, 151f).

Att det demokratiska styrelseskicket ska sträva efter att åstadkomma en nationell samling, är inte någon oväsentlig reservation. Låt oss titta närmare på vad Lagergren berättar att Rudolf Kjellén egentligen stod för.

För att få en sådan nationell samling är det, menar Kjellén, nödvändigt att utforma politiska institutioner som skapar samförstånd mellan olika intressegrupper så att dessa förmas arbeta för det allmänna bästa. Den lösning som Kjellén pekar på är förknippad med ett styrelsesätt vi förknippar med den ”svenska modellen”: korporatism. (112)

Låt oss för det första fundera över vad Kjellén kan ha menat med det allmänna bästa. Ja, inte var det att förespråka en ekonomisk omfördelning i syfte att skapa social och ekonomisk jämlikhet eller rättvisa. För Kjellén var det, som Lagergren skriver, tydligt att *socialismen* bara ”var inriktad på att värna om ett folklager – arbetarklassen – medan konservatismen ser till det allmänna bästa” (113). Så här beskrev Kjellén själva grunden som folkhemmet skulle byggas på:

Ett är säkert: endast på sin egen grund kan Sverige byggas ut till det lyckliga folkhem, som det är ämnadt att blifva. Endast i nationalismen finnes den frälsning mot de tidens röster, som i den missförstådda internationalismens namn vilja locka breda folklager till otrohet mot sina providentiella lifsbetingelser – d. v. s. mot sin egen innersta personlighet (Kjellén 1915, 56).

I mycket stark polemik mot framför allt Branting förklarade han alltså att socialdemokraterna inte förstod sitt eget bästa, sin egen innersta personlighet. Som så många andra förespråkade Kjellén samarbete och nationell samling *runtomkring idéer han själv stod för!*

Som ett sorts slutgiltigt belägg för att Kjellén nästan var en gråsose i Lagergrens ögon, konstateras att han även förespråkade korporatism. Här får läsaren av Fredrika Lagergrens avhandling själv uppmärksamma att det finns en viss skillnad mellan Kjelléns förslag och korporatismen i den svenska modellen. Kjelléns förslag var att vissa intressen skulle bli representerade i *parlamentet*. Detta tycks han själv ha lanserat som en variant av demokrati. Det är alldeles uppenbart att Kjelléns idé om korporatism grundade sig på en önskan om att hindra arbetarnas numerära övertag att slå igenom. Grupperna skulle representeras på ett sådant sätt att det motsvarade deras sociala värde. Detta var ingenting annat än ett försök att först förhindra och sedan avskafa

fa den lika rösträtten, dvs tvärtemot vad Lagergren antyder (jfr Tingsten 1933, 77 f). Omkring 1918 var Kjellén beredd att gå så långt som att hävda att intresserepresentation kunde leda till att partiväsendet avskaffades (Elvander 1961, 291). Visserligen accepterade Kjellén demokratin ”som det givna och ofrånkomliga i dagens läge”. Men han spådde demokratis fall och av allt att döma *önskade* han också detta, menar Elvander (1961, 285-288). In i det sista hävdade Kjellén att folkets vilja – så som han själv förstod begreppet i dess ”romantiska” betydelse – bäst kunde tolkas av en stark ledare (Elvander 1956, 25f).

Kjelléns ståndpunkter var, som Lagergren visar, inbäddade i och sprungna ur ett vetenskapligt resonemang. Om det är vi eniga, även om jag till det skulle vilja foga att man (med ett tingsstensk perspektiv) kan ifrågasätta hur hållbara dessa teorier rent logiskt är, liksom att han inte alls var så beläst som han framställs av Lagergren (jfr Aspelin 1950, 35). Någon riktig framgång hade han aldrig ens i sin samtid, eftersom politikerna betraktade honom som vetenskapsman och hans vetenskapliga kollegor som en politisk publicist (Aspelin 1950, 31). Men oavsett hur bra dessa vetenskapliga resonemang skulle falla ut vid en sådan *kritisk* granskning är, enligt min mening, Nils Elvanders karaktäristik av Kjellén – *extremt konservativ och antidemokrat* – ytterst träffande. Kjellén var dessutom, åtminstone fram till slutet av första världskriget, okritisk förespråkare av i Tyskland dominerande idéer om krigets nödvändighet och stormakternas rätt att expandera på andras bekostnad. Hans viktiga verk *Sverige* (1917) avslutas med: ”Inte heller Sveriges folk ska förmå undandraga sig inflytande av idéerna från 1914”.

Folkhemsmetaforens roll

Syftet med att studera införandet av proportionellt valsystem och inrättandet av Socialstyrelsen är alltså att ”visa hur folkhemsideologin bäddas in i de två folkhemsinstitutionerna”. Lagergren vill vidare ”undersöka hur folkhemsideologin som analyserats i ljuset av de två idébärande Ellen Key och Rudolf Kjellén fick betydelse vid genomförandet av” dessa två beslut

(132). Det handlar om att ”undersöka vilken typ av politiska idéer som användes för att legitimeras beslutet” (138). Slutsatsen blir sedan entydig:

Metaforen ”folkhemmet” spelade en viktig roll vid utvecklandet av en specifik kollektivistisk ideologi som anammandes av den politiska eliten under industrialismens genombrott i Sverige (181).

Vilka belägg finns då för att folkhemsideologin var avgörande, eller åtminstone ”spelade en viktig roll” för det proportionella valsystemets utformning? Till att börja med kan vi konstatera att själva metaforen av allt att döma inte spelade någon roll överhuvudtaget. Ingen av de aktörer som kommer till tals i texten använder termen.⁹

Hur märks då att själva idén om ett folkhem påverkar aktörerna? På *tre* ställen i kapitlet betonas särskilt överensstämmelsen mellan folkhemsideologin och beslutet att införa ett proportionellt valsystem (143, 144 och 150). Dessa belägg är enligt min mening inte särskilt övertygande. De är till att börja med tämligen vaga. Allvarligare är att samtliga dessa tre citat har en mycket speciell mottagare, nämligen den bångstyriga högerflygeln som regeringen Lindman försöker få med sig. Det Lagergren tolkar som samförstånd är helt enkelt försök att tona ner det radikala i förslaget för att lugna motståndarna inom partiet; att betona för dem att förslaget är den bästa kompromiss som går att åstadkomma samt att högern måste passa på att påverka utvecklingen innan det är för sent. Ett mer kontextuellt förhållningssätt skulle utan tvekan vara till nytta här.

Vid Socialstyrelsens tillkomst är det mycket lättare att se specifika inslag som går att koppla till en folkhemstanke. Inte heller vid detta beslut tycks dock själva metaforen spela någon roll. Däremot är det uppenbart att här betonas, som Lagergren skriver, ”hela samhällets trevnad, hälsa och välfärd” (169). Det korporativa arrangementet med parterna i myndighetens styrelse, liksom inslagen av generell välfärdspolitik är naturligtvis särskilt intressanta härvidlag. Detta tydliggörs på ett bra sätt i avhandlingen (t.ex. 172). Det är alldeles uppenbart att Socialstyrelsens konstruktörer föreställde sig att reformen skulle bidra till nationell samling. Vad man hop-

pades på var helt enkelt att de åtgärder som vidtogs skulle undergräva grogrunden för en revolution.

Enligt Lagergren stod de svenska politikerna inför ett vägval 1907, den konkurrensinriktade och liberalt präglade majoritetsvalslösningen eller den på samförstånd grundade idén om proportionell fördelning av mandat i parlamentet. Man valde det senare *därför* att det vid denna tid dominerade en folkhemsideologi som Ellen Key och Rudolf Kjellén var ”typiska” uttolkare av. De båda eller åtminstone de idéer de förmedlar är alltså *orsaken* till att vi i dag har ett proportionellt valsystem och inte ett som bygger på majoritetsvalsprincipen, och till att Socialstyrelsen fick sin speciella utformning. Några riktigt bra belägg för detta har jag emellertid svårt att hitta. I inget av fallet kan man alltså tydligt se hur metaforen – eller ens vissa stickord som tydligt härrör från folkhemsmetaforen – används i diskussionen. Varken folk, hem, nationell samling eller omsorg nämns någonstans. Av Ellen Keys och Rudolf Kjelléns idéer ser man heller ingenting. Det fanns definitivt en samförståndsanda – eller om man så vill samförståndsideologi – men den hade växt fram tidigare, varken Key eller Kjellén var de som uppbar denna tanke.

Det är ju uppenbart att särskilt Kjelléns idéer hade kunnat förverkligas med en helt annan typ av styrelseskick. Enligt Arvid Lindmans biograf, Ivar Anderson, tog inte Lindman särskilt mycket intryck av Kjelléns inlägg i rösträttsdebatten (Anderson 1956, 65.) Länken mellan Ellen Key och Rudolf Kjellén är lika vag till beslutet om nytt valsystem i Sverige som införandet av proportionella valsystem i andra länder, t.ex. Sydafrika. Som tidigare påpekats saknas den nödvändiga mekanismen i Lagergrens förklaring.

Det som ägnas mest utrymme i genomgången av Ellen Key är inte oväntat hennes särartsfeminism. Även Kjellén står ju för ett särartstänkande, men är väl knappast feminist. Skillnaden mellan de två ”folkhemsideologerna” är i själva verket mycket stor, vilket även avhandlingsförfattaren påpekar. Medan det är helt centralt i Keys politiska program att kvinnorna och deras roll ska inkluderas i politiken, har Kjellén den rakt motsatta åsikten. Något förundrad blir man

av att Lagergren inte därmed tycker att det är något problem att fastställa folkhemstanken i detta avseende.

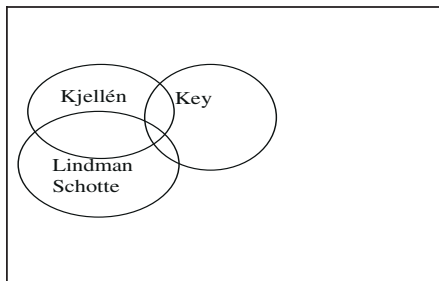
Kluvenheten inför kvinnornas roll i politiken kännetecknar folkhemsideologins genustänkande och är därför inte ett tecken på inkonsistens (109).

Däremot är Key ”mest konsistent” eftersom det överensstämmer med folkhemsmetaforens kognitiva klustermodell att det både finns en far och en mor (109). Så som jag tidigare påpekat tycker jag att det är mindre intressant om idéerna stämmer med en fullständigt kontextlös och aktörlös tolkning av en metafor. Mer intressant är vilken av dessa idéer som återspeglas i de centrala aktörernas ”praktiska ideologi” och i politiska sakfrågor.

Det tycks trots allt vara Keys särartstänkande som tydligast ska ha bäddats in i besluten vid de formativa momenten (20).

I folkhemsideologins genusordning återfinns dock kvinnorna som en politiskt relevant grupp då de antas vara bärare av en för samhället värdefull egenskap: moderlighet (186).

Men är det rimligt att hävda att denna del av folkhemsideologin präglade rösträttsreformen respektive inrättandet av Socialstyrelsen och den svenska välfärdsstatens specifika utformning? Jag vill nog påstå att vi inte får något riktigt tillfredsställande svar på någon av dessa frågor.¹⁰ Präglar särartstänkandet överhuvudtaget den svenska välfärdsstaten? Enligt Diane Sainsburys forskning gör det inte det (Sainsbury 1999, 86-94.) Ett av huvudargumenten är att Sverige har en mycket väl utvecklad barnomsorg, i första hand daghemsverksamhet, något som Ellen Key ställde sig tveksam till. Key ansåg att barnen helst borde fostras i hemmet av modern. Inte på grund av att barnen skulle må dåligt av att vara ifrån sina föräldrar. Som i de flesta andra av Keys ståndpunkter knyts denna omsorg till risken att individualiteten hotas. Kindergarten, som den dåtida termen lydde, var enligt Key ”ett af de yppersta medel att dana svaga mångfrestare och sega ’hjordmänniskor’” (Key 1900, 68). Hon fick, som bekant, inget starkt genomsåg för denna del av *hemmet*-ideologin.

Figur 1. Beröringspunkter mellan idéer som präglade Key, Kjellén och huvudaktörerna vid besluten 1907 och 1912.

Hur ska vi då sammanfattningsvis bedöma huruvida Keys och Kjelléns idéer ”anammades av den politiska eliten under industrialismens genombrott i Sverige” (181)? Det är sant att Ellen Key betonade att den sociala omsorgen borde byggas ut, även om hon starkt varnade för att detta inte fick leda till att individualismen förkvävdes. För Rudolf Kjellén var frågan om nationell samling central, framför allt för att en sådan krävdes för att landet skulle kunna uppnå den storhet som han ansåg viktig (Elvander 1956, 31; Isaksson 1985, 245). I den bemärkelsen finns en likhet mellan Key och Kjellén; det finns ett visst inslag av kollektivism i bådas tänkande även om Kjellén är beredd att gå mycket längre än Key i detta avseende. Båda ansåg att staten hade en viktig roll i att tillgodose denna nationella omsorg om medborgarna.¹¹ Vilka idéer som präglade de centrala aktörerna – t.ex. Lindman och Schotte – vet vi närmare bestämt inte, eftersom författaren väljer att inte studera detta. Men av besluten att döma var tanken om att skapa samförståndslösningar ledande för båda. Även det kan kallas kollektivistiskt. Men frågan är då om dessa likheter räcker för att vi ska säga att Kjelléns och Keys folkhemstanke influerade aktörerna vid det formativa momentet. Enligt min mening vet vi endast att det finns viss överensstämmelse mellan deras tankar, men att mycket talar för att skillnaderna är större än likheterna (figur 1).

En central fråga för hur vi ska värdera undersökningens resultat är alltså i vilken mån en sådan överensstämmelse är intressantare än de skillnader som också finns.

Key, Kjellén, Per Albin Hansson och folkhemmet

I sin avhandling gör Fredrika Lagergren anspråk på att ha förklarat inte bara beslutet att införa proportionellt valsystem samt att inrätta Socialstyrelsen. Föreställningen om ett folkhem är dessutom ”kopplad till ett specifikt svenskt sätt att bedriva välfärdspolitik” (19). Besluten i början av 1900-talet bildade ett institutionellt ramverk, vilket innebar att utvecklingen av välfärdsstaten därefter följde den stig som därigenom trampades upp. Dessutom utgjorde själva metaforen begränsningar för politikens fortsatta utformning. Folkhemstanken, så som den användes även av socialdemokraterna tioåret år senare och en lång tid framåt, var således i grunden densamma som den som Kjellén och Key förespråkade.

Lagergrens avhandling ”vilar... på antagandet” att det förekommer formativa moment och stigberoende (121), och det slås fast som en utgångspunkt tidigt i avhandlingen att de idéer som påverkade mellankrigstidens Sverige ”redan fanns nedlagda i den svenska statens institutionella utformning när den socialdemokratiska eran inleddes på 1930-talet” (19).¹² Till att börja med vill jag hävda att frågorna om – och i så fall när – det överhuvudtaget förekommer kritiska knutpunkter, formativa moment och stigberoende bör hållas empiriskt öppet. Det är dessutom viktigt att skilja mellan olika typer av stigberoende och spårbindenhet (Öberg m.fl. 1999, 31 f, 288 ff). Jag ställer mig också lite undrande inför den metod Lagergren väljer att använda sig av:

Med utgångspunkt från språkvetenskaplig teori kommer jag här att tillbakavisa påståendet att det existerar olika folkhemsbegrepp i den svenska kulturen (45).

Frågan är om det är möjligt att göra det med ”språkvetenskaplig teori”. Lagergren anknuter här till Lakoffs idéer om idealbaserade kognitiva modeller. Hans idéer om att metaforer, kan få stor betydelse för vårt sätt att handla, blir Lagergrens sätt att ”hantera kopplingen mellan idéer och historisk utveckling” (190). Utgångspunkten är att språket spelar en mycket avgörande roll för vårt tänkande. De tankebilder, t.ex. metaforer som vi använder oss av, begränsar våra föreställningar:

vi tvingas tänka inom ramen för metaforen. Medan Tingsten och andra ”antyder att ett ord kan ändra betydelse när någon aktör väljer att omtolka eller omdefiniera det”, ansluter sig Lagergren till Lakoff som menar att vi inte kan förändra innebörden i ett ord från en dag till en annan när de väl är inbyggda i vårt konceptuella system.¹³ Här tycks det mig som om Lagergren gör ett antagande om något som empiriskt borde undersökas. Visserligen påpekar författaren att det ”inte finns någon anledning att anta att innebörden i en politisk metafor som folkhemmet är fastlagd en gång för alla” (46). Men slutsatsen blir ändå att metaforen har en ”bestämd betydelse inom ramen för det språkspel där metaforen användes” (51). Tanken med de idealbaserade kognitiva modellerna är visserligen att en metafor kan uppfattas och användas lite olika, men det viktiga är att innebörden i grunden är densamma. Om inte ett begrepp *kan* användas på i grunden olika sätt räcker det förstås med att visa att två aktörer – t.ex. Kjellén och Per Albin – använder samma begrepp för att bevisa att de stod för samma sak. På så sätt kan man alltså med ”språkvetenskaplig teori tillbakavisa påståendet” att ett begrepp används på olika sätt av olika aktörer.

Ett alternativ är att man koncentrerar sig på de olika tänkbara tolkningarna, idealbaserade modellerna, av ett begrepp. Om olikheterna är tillräckligt stora blir det emellertid snarast ointressant om det rent språkligt finns likheter. Låt oss ta begreppen *folket* och *folkviljan* som exempel. Detta exempel använder Lagergren själv och visar att de har olika betydelser: en romantisk bestämning och en som syftade på de lägre klasserna (53f). När Kjellén talade om *folket* syftade han på ett begrepp som ligger nära staten eller nationen. Den sanna folkviljan är alltså enligt Kjellén detsamma som statens och det eviga folkets vilja; tidigare generationers och kommandes. På så sätt fanns det en motsättning mellan demokrati och folkets vilja. En stark ledare var istället det bästa sättet att förverkliga den sanna folkviljan (Elvander 1956, 25f.). För socialdemokraterna vid samma tid, t.ex. Branting och Per Albin Hansson, syftade folket oftast på de fattiga arbetarna, statarna och tjänstefolket.¹⁴ Det blir då helt naturligt att använda demokrati

för att realisera folkviljan eftersom de fattiga då ges ett numerärt övertag vid valen. Det är klart, att på en mycket allmän nivå, så syftar både Kjellén och Branting på samma sak när de använder begreppet ”folket”. Men likheten – många människor i ett visst land (?) – är tämligen ointressant i förhållande till olikheterna. Ska vi ändå hålla fast vid att ”ett ord inte kan förändras från en dag till en annan” eller som i det här fallet betyda olika saker vid samma tidpunkt?

Jag tycker också att detta exempel visar att det finns en motsättning mellan att ”undersöka innebörden i folkhemsmetaforen genom att söka ringa in de kognitiva modeller som återspeglas i folkhemsmetaforens användande i det politiska språket” genom att läsa i Svenska Akademiens ordbok, och att *kontextuellt* fastställa hur metaforen används. Trots att den kontextuella metoden förespråkas används Lagergrens tolkning av Lakoffs idé flitigt för att fastställa vad som kan ha menats med ”Folkhemmet”. Lagergrens slutsats är, att i kombination med *hem* används även *folk* i sin romantiska bestämning. Det är möjligt att hon har rätt, men hon testar det inte empiriskt. Om hon har fel – vilket jag tror och återkommer till senare – finns här en avgörande skillnad i hur metaforen används och uppfattas. Det avgörande belägget för Lagergren blir helt enkelt följande resonemang:

Folkhemsmetaforens ”hem” uttrycker ett romantiskt ideal för det goda livet inom familjens och gemenskapens hägn. Bestämningen av ”folk” bör ses i förhållande till detta romantiska hemideal och det blir då tydligt att folk här används i betydelsen utökad familj och därför inte ses i motsats till överheten. Folkhemsmetaforens ”folk” är med andra ord inte synonym med ”klass” eftersom det vilar på romantikens breda folkbegrepp (55).

Varför folk ”bör ses” på detta sätt får vi inga andra belegg för än denna argumentation. Detsamma gäller användningen av egnahemsidealogen (125). Vilka faktiska skillnader som aktörerna gjorde mellan dessa begrepp, i den mån de nu användes, får vi aldrig veta.¹⁵

Enligt min mening bör det empiriskt prövas om metaforen hade någon betydelse, det är inget som kan fastslås. Tidigare har jag pekat på att metaforen som sådan inte användes av dem som

fattade de studerade besluten. Avslutningsvis finns det nu anledning att fundera om Lagergren trots allt har några goda belägg för att hävda att det var "samma önskan att skapa ett 'hem för folket'" (181) som Kjellén, Key, Lindman, Schotte, Per Albin Hansson, och senare Gustav Möller och Tage Erlander hade.

Till att börja med kan vi använda oss av Lagergrens egen beskrivning av den folkhemstanke som framför allt Kjellén stod för:

Syftet är – för att använda en kjelléns terminologi – att motverka de nivellerande demokratiska krafterna genom att införliva massan i ett välordnat politiskt system. På så sätt kan ett samhälle byggas där varje intressegrupp ges det utrymme denna anses berättigad att erhålla i egenskap av att representera en del av statsorganismen... Samtidigt innebär detta att den enligt folkhemsideologin organiskt framväxta klassstrukturen bevaras (184). [...] Syftet är inte att i första hand utplåna klasskillnader och ojämlikhet för att dessa är orättvisa i sig, utan att främja nationell samlings kring den pågående ekonomiska och sociala ordningen". (185).

Samma sak har tidigare i avhandlingen betonats vid beskrivningen av inrättandet av Socialstyrelsen. "Socialpolitikens främsta uppgift är enligt kommittébetänkandet inte att av rättviseskäl skapa materiella fördelar eller minska klassklyftorna" (167).

Den folkhemsideologi som enligt Lagergren spelade en stor roll under seklets första decennier, syftade alltså till allt annat än ekonomisk omfördelning av rättviseskäl, sådana saker ansågs inte vara till det allmänna bästa, enligt dess uttolkare. Den precisering av folkhemstanken som görs på sidan 184 och framåt tycks mig helt enkelt vara vanlig traditionell socialkonservatism. Folkhemmets invånare ska visa "prov på lydnad och ordningsamhet", då kan samtliga befolkningsgrupper få sin "beskärda del" (185).

Jag menar att det finns avgörande skillnader mellan denna tidiga folkhemstanke och den som lanserades av Per Albin Hansson.¹⁶ Skillnaderna är så stora på just de punkter som Lagergren i citaten här ovan anför som centrala, att de bör betraktas som olika idéer. Lagergren citerar Hanssons klassiska tal i 1928 års remissdebatt (56) och konstaterar senare att när detta tal hålls

"är således det avgörande klivet för länge sedan taget vad gäller socialdemokratiens anammande av folkhemsideologin och därmed förbundna folkhemsideologins politiska idéer" (156).

Vad som inte alls uppmärksammas i Lagergrens avhandling är att Per Albin Hansson håller sitt tal mot bakgrund av vad han uppfattar som en orättvis skattesänkning (AK 1928:3, 10 f). Med det i beaktande blir det helt uppenbart att Per Albin Hansson vänder sig mot tanken att det är möjligt att skapa ett folkhem utan ekonomisk omfördelning, som tidigare konservativa med Kjellén i spetsen stått för. Det är genom att arbeta "för en ny social och ekonomisk ordning" man "gör folket lyckligt". I *klarspråk och i öppen polemik* mot hur folkhemsbegreppet tidigare har använts för att bevara gamla privilegier, och utan den centrala komponenten ekonomisk utjämning, dundrade den socialdemokratiska oppositionsledaren från talarstolen:

Vid högtidliga och, för övrigt, även vid vardagliga tillfällen tala vi gärna om samhället – staten, kommunen – såsom det för oss alla gemensamma hemmet, folkhemmet, medborgerhemmet. [Den följande, av mig fetlagda delen, utelämnas när Lagergren citerar talet på sidan 58:] **Bilden har måhända efter den senaste stora författningsreformen fått en flitigare användning än tillförne, men även under det politiska fävaldets tid tillgreps den från maktthavarnas sida, i synnerhet när det gällde att hos massorna inpränta känslan av förpliktelse till det allmänna, skyldigheten att bära bördor och bringa offer.** [... Sedan följer den mest klassiska passagen "att det goda hemmet inte känner till några privilegierade" osv. Därefter fortsätter PA med formuleringar som inte återges i avhandlingen.] Skall det svenska samhället bli det goda medborgerhemmet, måste klasskillnader avlägsnas, den sociala omsorgen utvecklas, en ekonomisk utjämning ske, de arbetande beredas andel även i det ekonomiska förvaltandet, demokrati genomföras och tillämpas även socialt och ekonomiskt (AK 1928:3, 11).

Därefter fortsätter Per Albin Hansson att argumentera mot det aktuella skatteförslaget i 1928 års budget, som enligt hans mening motverkade en ekonomisk omfördelning. Per Albin Hans-

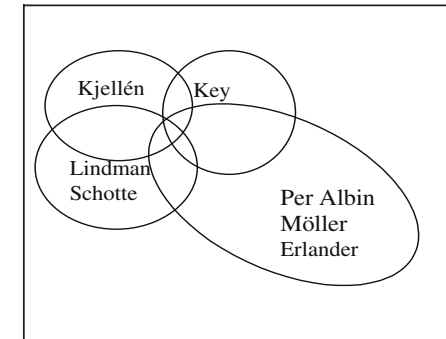
son är alltså väl medveten om att det här är fråga om en metafor som står för just de saker som Lagergren pekat på, men att han ville distansera sig från den betydelse som t.ex. Kjellén lagt in. Det handlar alltså inte om att omedvetet fångas av en metafor med en bestämd betydelse, utan att *öppet och medvetet ändra betydelsen av den* av strategiska skäl. Lagergren tolkar Per Albin Hanssons sätt att omväxlande använda medborgare och folk som att han "tvekar" (58) mellan en mer individualistisk och en kollektivistisk metafor. När man läser hela hans tal förstår man istället att just detta är Per Albin Hanssons sätt att spränga gränserna för den gamla tolkningen av metaforen. Det retoriska trick han därvid använder sig av är att betona att han – till skillnad från andra förstår man – förespråkar byggandet av *det goda* folkhemmet. I sitt andra anförande, tolv timmar senare, behåller han nämligen samma strategi, återkommer med en likartad argumentation och understryker dessutom särskilt

att privilegierna måtte försvinna, och att vi få ett samhälle fotat på rättvisa, på hänsyn och samarbete, med ett ord, att vi ersätta klass-samhället med det goda folkhemmet (AK 1928:105).

Enligt min mening speglar detta bland annat den socialdemokratiska användningen av begreppet folk, som Lagergren med sin språkvetenskapliga metod, tillbakavisar. Kjellén förstod ordet *folk* i den romantiska betydelsen, medan socialdemokraterna ofta menade "de underprivilegierade". Det är just den skillnaden som återspeglar sig även i hur folkhemsideologin användes.

Kan man då ändå inte säga att det bara rör sig om varianter av samma folkhemstanke? Uppenbarligen är det i alla fall Lagergrens linje (181). Och visst kan man hålla med om det – på en mycket allmän nivå. Visst finns det likheter, men skillnaderna – det som Lagergren väljer att kalla olikhet i perspektiv – är desto större och framför allt avgörande för utvecklingen av Sveriges *specifika* välfärdsstat.

Lagergren tillbakavisar – eller negligerar – också Bermans argument att de idéer man undersöker måste ligga på en lämplig nivå (1998, 22f); de får inte vara för allmänna och inte för specifika. Redan i inledningen av avhandlingen,

Figur 2. Överensstämmelsen mellan de tidiga folkhemsideologerna och de senare.

när väldigt olika varianter av kollektivistiska idéer likställs, undrar man över detta. Mycket riktigt blir det också så att Kjelléns och Keys variant av Folkhemmet, även efter den precisering som Lagergren gör, kan implicera i stort sett vilka tillämpningar som helst.

På samma sätt som det fanns en vag överensstämmelse på allmän nivå mellan Kjellén, Key, Lindman och Schotte, kan relationen till de socialdemokratiska välfärdskonstruktörerna illustreras (figur 2).

Slutsats

Svensk politik har länge präglats av frånvaro av riktigt kraftfulla ideologiska motsättningar. Det fanns i själva verket en tämligen omfattande konsensus om flera av de centrala välfärdsbesluten, även om man var oense om nivåerna på statens ansvarstagande (Se t.ex. Uddhammar 1993.) En grundläggande och medvetet utformad samförståndspolitik har kunnat spåras åtminstone till Erik Gustaf Boströms riks- och kommittépolitik i slutet av 1800-talet (Nyman 1999) och hade betydelse för demokratiens genombrott (Olsson 2000). En anledning till detta var förmodligen den dominans av kollektivism, som inte bara socialdemokraterna utan även den konservativa högern pläderade för (Ljunggren 1992). Någon egentlig liberal eller individualistisk utmaning har aldrig funnits i svensk politik. Sannolikt bidrog denna överensstämmelse mellan konservatism och socialism till att intresse-

representationen i beredande och implementerande organ kunde bestå under nästan hela 1900-talet. Detta preciseras på ett mycket intressant sätt i Fredrika Lagergrens avhandling. Tydligt ser vi hur till och med den yttersta högerns ideologiska härförare, de socialt inriktade sekelskiftesliberalerna och "betongossar" har en i många avseenden sammanfallande syn på att frågor ska lösas i samförstånd och att staten har ett ansvar för att ta hand om de mest utsatta i samhället. I en internationell jämförelse skulle detta bli ännu intressantare.

Vad Fredrika Lagergren visar är att svensk politisk historia präglas av samförståndslösningar, vilket såväl införandet av proportionellt valsysteem som inrättandet av Socialstyrelsen tydligt illustrerar. I det första fallet kan detta mycket väl vara en effekt av strategiskt agerande snarare än av ideologisk övertygelse, i det andra fallet är det emellertid otvetydigt att samförståndsanspan genomsyrate beslutsfattarnas tankevärld. Där emot visar Lagergren inte att Ellen Keys eller Rudolf Kjelléns tänkande spelade någon roll för detta, utöver att det på ett mycket allmänt plan går att hitta vissa inslag i beslutsfattandet som överensstämmer med dessa skribenters idéer. Några belägg för att folkhemsmetaforen var betydelsefull får vi inte heller. Det kan bero på att termen egentligen har använts ganska sparsamt i svensk politisk debatt. När den används har det, som andra forskare påvisat, varit mer retroaktivt, för att påvisa vad som redan åstadkommit, än som en formativ ledstjärna för framtiden (Åsard & Bennet 1997, 101). Metaforen *Folkhemmet* började på allvar användas för att utveckla den svenska specifika välfärdsmodellen när samförståndslösningarna för länge sedan var etablerade. Och då användes den i en helt annan betydelse än vad Kjellén och Key hade tänkt sig. Det handlade då om att bygga det *goda* folkhemmet.

Den här mycket läsvärda avhandlingen är som jag sagt ingen slätstruken produkt. Istället för att hävda saker som många gjort tidigare driver Fredrika Lagergren teser som tvingar oss alla att fundera en extra gång. Jag tycker generellt att Lagergren är allt för försiktig med att själv peka ut att hennes teser och tolkningar skiljer sig från andras. Det hade på några punkter hjälpt läsaren

att bättre värdera vad som skrivs och också bättre framhävt Lagergrens egna bidrag.

1900-talets första decennier var en tid full av starka motsättningar, inte minst i krigets skugga. Rudolf Kjellén och Per Albin Hansson var minnsann inga duvungar. I allt detta stim framträder Fredrika Lagergren som en vänlig röst som säger till alla bråkstakarna: "- Sluta bråka! I grunden är ni ju alla lika och ni tycker nästan samma sak".

Detta är i och för sig sympatiskt. Men det är en förenkling och gör de vitala idéstriderna under denna tidsperiod något ointressantare än de faktiskt var, tycker jag. Inte desto mindre är det en viktig insikt. Trots att aktörerna var i luven på varandra och tyckte att de stod långt ifrån varandra, fanns det viktiga värden som förenade dem, det visar avhandlingsförfattaren. Hon har visat att t.o.m. Ellen Key och Rudolf Kjellén som var ganska *atypiska* för sin tid, trots allt har vissa idéer gemensamma med varandra och med andra. Om man läser avhandlingen på detta sätt, lämnas ett viktigt bidrag till diskussionen om den svenska välfärdsstatens idéhistoriska rötter.

PerOla Öberg

Noter

1. När Lagergren påstår att "de hus männen bygger bör, enligt Keys resonemang, utsträckas till att omfatta också det stora huset – samhället – så att detta omformas till ett hem för folket" (88), tycks detta vara avhandlingsförfattarens ordval, inte Keys. Se Larsson 1994, 105f. .

2. Citatet är från Aspelin (1950, 18) och alltså inte något samtida citat. Aspelin visar dock själv att det är en rimlig karaktäris av hur Key och flera andra vid denna tid resonerade och uppfattades. Just Ellen Keys betoning av betydelsen av andlig utveckling var starkt kopplade till en tämligen elitistisk syn på hur kulturella värden förmedlades och utvecklades. Ernst Wigforss minns hur hans kamrater reagerade mot Keys läsning av Nietzsche. De "ville inte falla ner i tillbedjan för genierna" och reagerade därför mot Key. Wigforss berättar vidare att han och vännerna i DYG hade "sympatier för Ellen Keys person... De togs inte bort av det lite profetiska, av ge-

niförgudningen, eller den svårsmälta stilen" (Wigforss 1950, 315 och 408f).

3. Det är Aspelin som har hävdad att Kjellén "företräder en folklig konservatism" (1950, 30). Aspelin kontrasterar Hjämes klassiska ämbetsmannatradition med Kjelléns vurm för bönder, hantverkare, småhandlare och fabrikanter, men även att han "närmade sig industriarbetarklassen".

4. Elvander konstaterar att det finns flera likheter mellan Kjelléns idéer och nazismen. Han menar dessutom att det finns skäl att tro att detta inte är en tillfällighet eftersom ledande personer inom det tyska nazistpartiet hade kännedom om Kjelléns idéer. Därav följer naturligtvis inte att Kjellén själv var nazist, vilket inte heller Elvander har påstått.

5. Ett undantag är en not om att Lagergren lämnar frågan om Kjellén var inspirerad av Hegel eller ej "åt sidan". I övrigt finns en hänvisning till en dikt av Stagnelius för att illustrera romantikens sätt att betrakta naturen, några hänvisningar till studier av romantiken, samt en hänvisning till kopplingen mellan begreppet "Volk" och den tyska romantiken.

6. Observera att Elvander inte använder termen "extremistiska", det är Lagergrens tolkning av Elvander, se sidan 93.

7. I Svenskt biografiskt handlexikon från 1906 (584), konstaterar man t.ex. att Kjellén i flera frågor, bland annat unionsfrågan och rösträtten, "ställt sig å yttersta högra flygeln".

8. Lindman vände sig t.ex. särskilt mot Kjellén när äganderätten till de norrländska malmfälten diskuterades, se Anderson 1956, 113.

9. Närmast kommer väl en formulering i propositionen när man betonar att rösträttsreformen är *af vital betydelse för vårt folk*. Det föranleder i alla fall avhandlingsförfattaren att göra oss uppmärksamma på detta: "lägg också märke till att Petersson[s] sätt att använda uttrycket 'vårt folk'" (143). Men det är ändå ett aningen skralt belägg för att tanken att själva metaforen skulle ha spelat någon roll.

10. Det enda belägget för att denna del av folkhemstanken spelade roll är hänvisningar till Yvonne Hirdmans studier av hur välfärdsstaten senare utvecklades. Till att börja med känns det lite underligt med tanke på att Lagergren själv är tveksam till Hirdmans studie (20). Om Keys direkta påverkan på socialdemokraterna får man veta ganska lite, annat än att hon uppskattades av de socialdemokratiska kvinnorna (61).

11. I den engelska sammanfattningen är det huvudsakligen den gemensamma synen på att staten ska ta ett sådant ansvar som lyfts fram (202).

12. Samma tes har för övrigt lanserats av Anders Isaksson (1985, 247f) i hans bok om Per Albin Hansson (som inte finns refererad i Lagergrens avhandling). Han menar att "allt faktiskt fanns på plats inför valet 1911, t o m ordet folkhemmet som sammanfattande formel för politikens strävanden". Intressant nog nämner Isaksson Alfred Petterson i Påboda och Manfred Björkqvist (som f.ö. var svärson till Kjellén) som folkhemsideologer, men inte Kjellén vars idéer han strax innan diskuterat. Isaksson menar att socialdemokraterna skyggade för ordet vid denna tid: "kanske folkhemsvisionen inte tycktes slå på väljarmarknaden och därför också tills vidare lades i träda". När denne menar att "allt fanns på plats" tycks han syfta på grunden för det omfattande organisationsinflytandet.

13. Mer kondenserat beskrivs detta i den engelska sammanfattningen, sidan 195. Tingstens metod beskrivs på sidan 45.

14. Detta är väldigt tydligt i den allmänna retoriken. I praktiken fanns emellertid flera diskussioner om hur begreppen skulle förstås. Se t.ex. Tingsten 1967, 148ff, om debatten om relationen folket och proletariatet som initierades av Kautsky. Förekomsten av sådana debatter kan i sig ses som ett exempel på att aktörerna inte är fångar i begreppens betydelse.

15. I det stycke där egnahemsideologin beskrivs (sidan 125) finns inga hänvisningar. Den språkliga analysen tycks även vara det enda argumentet mot Nils Edlings tes att folkhemsideologin är en *utveckling* av egnahemstanken.

16. Observera att Per Albin först talade om Folkhemmet i artiklar 1925 och 1927. Åsard & Bennet 1997, 92.

Litteratur

- Anderson, I, 1956. *Arvid Lindman och hans tid*. Stockholm: Norstedts.
- Aspelin, G, 1950. *De 50 åren. Tidsidéer och tidsideal*. Vol. III. Nytryck av Reprocentralen HSC, Uppsala 1997.
- Berman, S, 1998. *The Social Democratic Moment. Ideas and Politics in the Making of Interwar Europe*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Branting, H, 1927. *Hjalmar Branting. Tal och skrifter IV. Kampen för demokratin II*. Stockholm: Tidens.

- Elvander, N, 1956. "Rudolf Kjellén och nationalsocialismen", *Statsvetenskaplig tidskrift*, 15-41.
- Elvander, N 1961. *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865 – 1922*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 42. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Isaksson, A, 1985. *Per Albin. I. Vägen mot folkhemmet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Key, E, 1900. *Barnets århundrade. II*. Stockholm: Bonniers.
- Key, E, 1910. *Individualism och Socialism. Några tankar om de få och de många*. Tredje genomsedda upplagan. Första upplagan 1895. Studentföreningen Verdandis småskrifter 55. Stockholm: Bonniers.
- Kjellén, R, 1915. *Politiska essayer. Studier till dagskrönikan (1907-1913). Samhälls- och författingspolitik*. Stockholm: Hugo Gebers.
- Kjellén, R, 1917. *Sverige*. Politiska handböcker 4. Stockholm: Hugo Geber.
- Larsson, J, 1994. *Hemmet vi ärvde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*. Stockholm: Arena.
- Ljunggren, S-B, 1992. *Folkhemskapitalismen. Högerens programutveckling under efterkrigstiden*. Stockholm: Tiden.
- Lundquist, L, 1997. *Fattigvårdsfolket. Ett nätverk i den sociala frågan 1900-1920*. Lund: Lund University Press.
- Nyman, T, 1999. *Kommittépolitik och parlamentarism. Statsminister Boström och rikspolitiken 1891-1905. En studie av den svenska parlamentarismens framväxt*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Olsson S, 2000. *Den svenska högeranspassning till demokratin*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 136. Uppsala: Acta Upsaliensis Universitatis.
- Olson, S. E, 1993. *Social Policy and Welfare State in Sweden*. Lund: Arkiv.
- Sainsbury, D (red), 1999. *Gender and Welfare State Regimes*. Oxford: Oxford University Press.
- Svenskt biografiskt handlexikon. Utarbetat av Herman Hofberg*. 1906. Stockholm: Bonniers.
- Söderlind, D, 1961. Demokrati och Parlamentarism i svensk högerpress 1918 – 1922 i Kihlberg och Söderlind: *Två studier i svensk konservatism 1916 – 1922*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 41. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Tingsten, H, 1933. *Demokratins seger och kris*. Stockholm: Bonniers.
- Tingsten, H, 1967. *Den svenska socialdemokratins idéutveckling*. Del 1. Stockholm: Bonniers.

- Uddhammar, E, 1993. *Partierna och den stora staten. En analys av statsteorier och svensk politik under 1900-talet*. Stockholm: City University Press.
- Vedung, E, 1971. *Unionsdebatten. En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och i Norge*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Wigforss, E, 1951. *Minnen. II. 1914-1932*. Stockholm: Tidens förlag.
- Åsard, E, & Bennet, W. L, 1997. *Democracy and the Market place of ideas. Communication and Government in Sweden and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Öberg, PO & Hermansson, J & Berg, P-Å, 1999. *Ivåntan på solnedgången. Arbetslivsfondens tillkomst och verksamhet – en studie av makt och rationalitet inom förvaltningspolitiken*. PISA 1. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 133. Uppsala: Acta Upsaliensis Universitatis.

HANS LÖDÉN: "För säkerhets skull". *Ideologi och säkerhet i svensk aktiv utrikespolitik 1950-1975*. Stockholm: Nerenius & Santé-rus Förlag, 1999.

Genom åren har betydande möda ägnats åt att utforska den s.k. aktiva utrikespolitiken, dess innebörd och förutsättningar. Ett annat väl upptrampat spår inom svensk utrikespolitisk forskning rör studiet av utrikespolitiska doktriner. Hans Lödens avhandling kan sägas stå i skärningspunkten mellan dessa båda traditioner.

Lödén tar som sitt syfte att beskriva och förklara den förändring eller "aktivering" av svensk utrikespolitik, som vanligen anses ha inträffat under 60-talet. Han finner dock skäl att anlägga ett längre tidsperspektiv, nämligen hela perioden 1950 till 1975. Löden intresserar sig också för frågan om den utrikespolitiska förändringen skall förstås som i första hand ideologiskt eller säkerhetspolitiskt motiverad. Häri ryms också en mer generell ambition, nämligen att med utgångspunkt från det svenska fallet säga något om säkerhets- respektive idémässiga faktors betydelse för utrikespolitikens utformning.

Förändringen eller aktiveringen av svensk utrikespolitik operationaliseras som en förändring av den officiella utrikespolitiska doktrinen,

d.v.s. de omvärldsbilder, mål, medel och handlingsstrategier som kommer till uttryck i utrikesledningens verbala agerande.

Doktrinen avgränsas från, å ena sidan, "påverkansfaktorer" i form av "omvärldens struktur" samt "utrikesledningens ideologi och utrikespolitiska tradition", å andra sidan, "agerande". Mellan påverkansfaktorer och doktrin, liksom mellan de inomdoktrinära elementen, råder en diffus relation på så sätt att påverkan föreligger, men dess effekter inte kan prediceras med säkerhet. Relationen mellan doktrin och agerande innebär att det utrikespolitiska agerandet förutsätts förändras om doktrinen förändras.

Med omvärldsbilder menas den utrikespolitiska ledningens uppfattning av omvärldens struktur. I undersökningen konkretiseras detta till tre bildelement, nämligen stormakter, småstater och tredje världen. Utrikespolitiska mål anges efter ett vanligt mönster som säkerhetsmål, välfärds mål samt idé- eller ideologiska mål. Utrikespolitikens medel, som uppenbarligen kan vara mycket varierade, sägs anknyta till bestämda strategier. Med tillämpning av Kjell Goldmanns välkända typologi för säkerhetspolitiska strategier, urskiljs således fyra huvudtyper av utrikespolitisk orientering. En stats utrikespolitik kan vara antingen anpassningsinriktad eller förändringsinriktad, i förhållande till det internationella systemet. Den kan dessutom karaktäriseras som positiv eller negativ, beroende på om den främst syftar till att minska konflikthanledningarna i systemet, eller öka kostnaderna för konfliktbeteende.

Aktiveringen av svensk utrikespolitik kan då beskrivas som en rörelse från huvudsakligen anpassningsinriktade strategier, till ett relativt större inslag av förändringsinriktade strategier.

Den resulterande analysmodellen anger möjliga förklaringar till doktrinförändring. Förändringar av omvärldens struktur antas dels kunna leda till förändrad omvärldsbild hos utrikesledningen, vilket i sin tur leder till förändring av medel och strategier. Så kan ske med eller utan åtföljande förändring av målbetoning. Dels kan ideologisk påverkan resultera i förändring av mål, vilket i sin tur leder till ändrad medel- och strategisammansättning.

Sin utgångspunkt för analysen av säkerhetspolitiska respektive ideologiska motivs betydelse, tar Löden i (vad han kallar) två huvudsakliga synsätt inom forskningen om internationell politik: realism och idealism. Dessa skall alltså här närmast uppfattas som breda teorier om internationell politik. Presentationen av dessa perspektiv eller teorier leder författaren att formulera en rad antaganden med innebörden att idéer är av stor betydelse för att förklara utrikespolitisk förändring, samtidigt som säkerhetshänsyn alltid är närvarande: dels, förändras knappast utrikespolitiken i mer idealistisk eller "internationalistisk" riktning om inte mer grundläggande säkerhetspolitiska intressen först tillgodosätts; Löden sammanfattar detta i formeln "säkerhet föregår idéer". Dels, kan en ökad betoning av idémål ytterst förstås som förmelse av säkerhetspolitiken. Allt detta pekar på att både det realistiska och det idealistiska perspektivet behövs för att förklara förändringen i riktning mot en mer "aktiv" utrikespolitik.

På grundval av dessa antaganden om relationen mellan säkerhet och idéer, formuleras två teser, som skall vara vägledande för arbetet: (1) Att förändringen av den svenska utrikespolitiken är ett försök att under nya förutsättningar främja svensk säkerhet med delvis nya medel. (2) Att den här studerade förändringen av svensk utrikespolitik innebär formulerandet av "en internationell ideologisk vision" för Sverige. Visionen formuleras under inflytande av socialdemokratisk ideologi och utrikespolitisk tradition.

Utöver huvudsyftet, diskuterar Löden frågan i vilken mån förändringen av utrikespolitiken kan förstås som en inrikespolitisk och opinionsmotiverad strategi, samt den betydelse som Olof Palme kan tillmätas för aktiveringen av svensk utrikespolitik.

Den empiriska undersökningen sonderfaller grovt taget i en mer deskriptiv del (kap. 3-6), och mer analyserande del (kap. 7-8).

I den förstnämnda beskrivs utvecklingen av den officiella utrikespolitiska doktrinen från 1950 till 1975. Framställningen baseras på officiellt material och syftar till att periodvis klargöra dels förekommande omvärldsbilder och målföreställningar samt relationen mellan dessa doktrinelement, dels vilka medel eller hand-

lingsstrategier som förespråkas av utrikesledningen. Här tecknas så en bred bild av den svenska utrikespolitikens förändringar under 25 år. Resultatet pekar på en successiv förskjutning från en försiktig, lågprofilerad hållning i början av 50-talet, till en politik präglad av betydande aktivitet och förändringslust vid 70-talets mitt.

I den senare och mer analyserande delen av det empiriska avsnittet tar Lödén sig för att närmare precisera vad han kallar ”stadier av förändring” samt, att förklara dessa förändringar. Utgångspunkt är iakttagelsen att övergången från anpassningsinriktad till mer förändringsinriktad politik visserligen sker successivt, men att somliga tidpunkter eller skeden kan framstå som mer avgörande än andra för utvecklingens fortsatta gång.

Lödén konstaterar här att totalt fem stadier av förändring i svensk utrikespolitisk doktrin kan identifieras. Tre av dessa är förknippade med svenska säkerhetsmål. Det handlar, för det första, om beslutet 1956 att delta med trupp i FN:s fredsbevarande insats i Suez; för det andra om övergången till en aktivare nedrustningspolitik som signaleras av den s.k. Undénplanen 1961, samt det principiella stöd för koloniernas rätt till självbestämmande, som formuleras samma år; för det tredje, om den tydliga formulering av utvidgat internationellt samarbete som ett nationellt svenskt intresse, som Lödén finner hos utrikesminister Torsten Nilsson 1965. Samtidigt som, i Goldmanns termer, strategin för negativ anpassning, d.v.s. i första hand militärt försvar, ligger kvar under hela perioden, framtonar ett ökat inslag av strategi för positiv förändring, särskilt i förhållande till stormakterna.

Resterande två stadier av förändring förknippas med idéer. Allmänt gäller, att ”svenska” idéer sprids genom utrikespolitiken i växande omfattning. Särskilt markeras emellertid året 1971, då begreppet ”demokratisk socialism” hålls fram som en aspekt av svensk förebildlighet gentemot tredje världen, samt 1974 då det från svensk sida framställs krav på och stöd för en ny ekonomisk världsordning.

Beträffande svenska välfärdsåtgärder konstateras inga tydliga förskjutningar vad gäller medel och strategier.

I nästa steg av analysen söker Lödén, också med utnyttjande av inofficiellt material, finna förklaringar i motivtermer av dessa totalt sex strategiska ställningstaganden. Analysen genomförs med hjälp av den tidigare berörda modellen för förändring i svensk utrikespolitisk doktrin. Därmed riktas uppmärksamheten på den relativa betydelsen av förändringar i omvärldsstruktur och omvärldsbilder, respektive ideologisk påverkan.

Lödén finner att förändrade omvärldsbilder (d.v.s. bilder av stormakter, småstater och tredje världen) i samtliga fall har betydelse för regeringens ställningstaganden. Ideologisk påverkan konstateras redan i UNEF-beslutet 1956, men är relativt mer betydelsefull för de två sista ställningstagandena, särskilt när det gäller att förklara att temat demokratisk socialism 1971, av Olof Palme, framställs som ett kännemärke för det svenska samhällsbygget. I detta fall har ideologisk påverkan det största förklaringsvärdet.

Det mönster som framträder, att säkerhetsmål står i centrum under de tre första förändringsstadierna och att ideologiska mål betonas under de två senare stadierna, tolkar Lödén som att utrikespolitiken får en starkare ideologisk prägel först när de säkerhetspolitiska förutsättningarna för detta finns för handen, närmast i form av relativt avspänning mellan supermaktsblocken. Men det är också så, framhåller författaren, att säkerhetsmålen *i sig* förändras och kommer att uttrycka en delvis ny föreställning om vad säkerhet är och hur detta mål kan befrämjas.

”Stadie-analysen” ger Lödén grund för att hävda, att den ”aktiva” utrikespolitiken—snarare än att debutera vid en viss tidpunkt—växer fram över ett tidsskede minst lika långt som undersökningsperioden. Först vid 70-talets mitt, har svensk utrikespolitik omiskänligt fått den förändringsinriktade karaktär som brukar förknippas med begreppet aktiv utrikespolitik.

Det är dock viktigt att konstatera att man över hela perioden ser en blandning av säkerhets- och idéer i svensk utrikespolitik, även om sammansättningen förändras. Denna iakttagelse leder så till frågan om realismens och idealismens nytta som förklaringsperspektiv. Mot bakgrund av det svenska fallet framstår då dikotomin rea-

lism/idealism—och därmed mellan säkerhet och ideologi, mellan egoism och altruism—som ”en synvilla”, med Lödéns ord. Han tolkar i stället sina resultat som stödande tesen att den studerade förändringen av den svenska utrikespolitiken är ett försök att under nya förutsättningar främja svensk säkerhet med delvis nya medel.

Den relativa ideologiseringen kan vidare förstås som ett fullföljande på utrikespolitikens område av det socialdemokratiska idéarvet, vilket innebär stöd för avhandlingens andra tes, att förändringen av svensk utrikespolitik innebär formulandet av en internationell ideologisk vision för Sverige, präglad av socialdemokratisk ideologi och utrikespolitisk tradition.

Detta resultat understöds av den kompletterande undersökning Lödén gör av det interna partimaterialet för att klarlägga eventuella inrikespolitiska och opinionstaktiska överväganden. Av sådana kalkyler finns dock knappast några spår i det material författaren haft tillgång till.

Närmast som en bilaga diskuteras Olof Palmes personliga roll i den utrikespolitiska aktiveringen. I denna del drar författaren slutsatsen, att Palmes ideologiska engagemang och retoriska skärpa visserligen hade betydelse för den aktiva utrikespolitiken, och kom att sätta en tydlig prägel på vissa av dess manifestationer. Men intrycket kvarstår, att den svenska utrikespolitikens successiva aktivering av allt att döma var en process med djupa rötter och som implicerade en mängd aktörer på olika nivåer; den var inte en mans verk.

Lödén har utan tvekan lämnat ett betydande bidrag till förståelsen av ett viktigt skede i modern svensk utrikespolitisk historia. Ingen som läser denna bok kan undgå att lära sig mycket om idéerna och övervägandena bakom 25 viktiga år av svensk utrikespolitik. Avhandlingen är dessutom välskriven och skickligt argumenterad. Det är en i bästa mening lättläst bok, skriven av en författare som vet vad han vill, som har ett säkert grepp om sitt material, och som dessutom är en god pedagog. Detta förhindrar givetvis inte att det finns element i framställningen som bör tas upp till kritisk diskussion. Jag inskränker mig här till tre huvudpunkter. För det första undersökningens utgångspunkt i begreppet aktiv utri-

kespolitik; för det andra den teoretiska inramningen i form av det realistiska och det idealistiska perspektivet på internationell politik; för det tredje doktrinbegreppets status och betydelse i studien.

Ett första bekymmer rör alltså begreppet aktiv utrikespolitik. Hela övningen bygger på föreställningen att det händer något väsentligt med svensk utrikespolitik mellan åren 1950 och 1975, och att detta väsentliga har karaktären av en ”aktivering” alternativt en ”förändringsorientering” av utrikespolitiken. Samtidigt kan man skönja en tydlig ambivalens i beskrivningen och hanteringen av denna undersökningens beroende variabel. Detta yttrar sig t.ex. i att orden ”aktiv” och ”aktivering” i det närmaste konsekvent omges med citattecken. (Dock inte i titeln, kan tilläggas.) Som läsare har man svårt att undgå intrycket att Lödén inte känner sig riktigt komfortabel med det kanske mest centrala begreppet i sin studie. Han inser att det på något sätt är problematiskt att tala om en aktiv utrikespolitik, men förmår inte klargöra vari svårigheten ligger.

Enligt min uppfattning är problemet just att Lödén bygger sitt företag på antagandet att någonting väsentligt *har* hänt och att detta underbyggs dels med politikerns vittnesmål (jfr. referens till Sven Andersson på s. 19), d.v.s. röster ”inifrån materialet”, dels av vad den vetenskapliga litteraturen har enats om: ”litteraturen om svensk utrikespolitik 1950-1975 är närmast entydig vad gäller förekomsten av någon form av ”aktivering” under perioden” (s. 23).

Min reaktion på detta är att varken politikerns påståenden, eller aldrig så många studier av aktiv utrikespolitik, bör (utan vidare) övertyga oss om att den aktiva utrikespolitiken är (eller har varit) en realitet. Annorlunda och kanske bättre uttryckt: inget av dessa förhållanden (alltså att politiker hävdar att det är så, eller att en lång rad forskare funnit det mödan värt att studera detta fenomen) bör få oss att tro, att utvecklingen av svensk utrikespolitik bäst låter sig beskrivas och förstås genom begreppet aktiv utrikespolitik (eller närliggande avledning). Om något forskningsmässigt behöver göras på detta område, så är det i stället att utsätta idén om aktiv utrikespolitik för en systematisk och närgående *kritik*. En

del i ett sådant företag vore att klarlägga själva begreppshistorien: var och när, i vilket sammanhang, lanseras begreppet? Och inte minst: hur ser samspelet mellan politiker och forskarsamfund ut i detta sammanhang? Jag har nämligen en stark känsla av att ett sådant samspel finns, att detta är ett område där politiker och forskare har så att säga fött varandra. Det är inte alltför långsökt att se den akademiska litteraturen som en doktrinkälla i sig; här om någonstans har genom åren den aktiva utrikespolitiken formulerats och konkretiserats! Med andra ord: att forska om "aktiv utrikespolitik" utan att kritiskt granska begreppets ursprung och verkningar är att analysera i samma termer som materialet självt talar, termer som underförstår att förändringarna av svensk utrikespolitik under den aktuella perioden gått från "sämre" (passiv) till "bättre" (aktiv).

Jag menar också att man kan ifrågasätta om det överhuvudtaget är möjligt att analytiskt skilja på aktiv och passiv (utrikes)politik. Om aktiv utrikespolitik ska kunna stå för något meningsfullt, måste vi också kunna tänka oss att det finns *passiv* utrikespolitik, i princip att *all* annan utrikespolitik än den vi funnit skäl att kalla aktiv, är (i någon mening) passiv. Det är emellertid långt ifrån självklart vad som skall menas med passivitet i detta sammanhang. Det kan t.ex. hävdas att även "fullständig överksamhet" (passivitet), "icke-agerande" eller vad man nu kan vilja använda för uttryck, innebär ett ställningstagande, d.v.s. någonting "aktivt". I politiken är det som bekant svårt att "inte göra någonting". Den som väljer att inte ingripa, att inte bidra, att inte tala, kan inte undvika att just genom sin passivitet påverka en aktuell händelseutveckling, en given fördelning etc. Vid närmare påseende kollapsar helt enkelt distinktionen mellan passiv och aktiv politik.

Lödén syftar som sagt inte bara till att beskriva aktiveringen av svensk utrikespolitik utan också att förklara denna förändring. Närmare bestämt önskar författaren klarlägga om förändringen är ett uttryck för "en socialdemokratisk ideologisering" av utrikespolitiken, "ett utslag av svensk världsförbättrarnit", eller helt enkelt "ett okonventionellt sätt att stärka svensk säkerhet" (s. 21). Lödén utgår alltså i sin förklaringsambition

från en distinktion mellan säkerhetsmässiga och idémässiga faktorer. I detta sammanhang introduceras realism och idealism som två huvudsakliga synsätt i forskningen om internationell politik, vars förklaringsrelevans skall prövas i förhållande till det aktuella materialet. En inledande presentation av dessa åskådningar leder författaren till att göra det sammanfattande antagandet, att en blandning av realismens och idealismens perspektiv krävs för att förklara den svenska utrikespolitikens förändring under den aktuella tidsperioden.

Emellertid är jag inte övertygad om att den teori-knytning som Lödén finner i realism och idealism är särskilt fruktbar. Antagandet att blandningar av realismens och idealismens perspektiv är nödvändiga för att förklara förändringen av svensk utrikespolitik, framstår inte precis som djärvt. Detta med tanke på att "realism" och "idealism" i litteraturen i regel står för renodlade varianter av internationellt tänkande; distinktionen tydliggör idealtypiskt *en spännvidd av åskådningar* om internationell politik. När författaren så konstaterar att dikotomiseringen mellan realism och idealism riskerar att leda våra tankar fel (s. 356 f.), att den delvis är en synvilla (s. 359), är detta inte ett resultat som är ägnat att förvåna. Hur skulle en ur metod- och materialsynpunkt rimligt väl balanserad empirisk undersökning kunna komma fram till någon annan slutsats, än att de båda perspektiven i levande livet förekommer i blandad form?

Men det finns också något mera grundläggande galet med de parallella distinktionerna idealism/realism och ideologi/säkerhet. Lödéns analys ger vid handen att agerande som är förenligt med en idealistisk ståndpunkt kan förstås som syftande till att stärka den nationella säkerheten. Men detta är i själva verket en slutsats som förutsätter och vidmakthåller en fundamental åtskillnad mellan säkerhetspolitiska och ideologiska överväganden. Och enligt min mening är det överhuvudtaget inte rimligt att postulera någon sådan motsättning. "Säkerhet" är också en "idé", en föreställning som kan fyllas med mycket olika innehåll. Att som den arketypiske realisten hävda säkerhetens primat är också att hävda en idéns prioritet i utformningen av utrikespolitiken. Den realistiska (traditionella) utri-

kespolitiken är också den ideologiserad. Att hävda något annat är i själva verket att ta realismens anspråk på att – till skillnad från "idealister" och "utopister" – syssla med just realiteter, på allvar!

Den centrala skiljepunkten mellan realism och idealism rör uppenbarligen frågan om ideologiska och moraliska övervägandens plats i utrikespolitiken. Enligt realistisk teori bör sådant underordnas det nationella (egen-)intresset; enligt idealistisk teori bör överväganden av detta slag tvärt om vara vägledande för hur stater beter sig mot varandra. Men detta betyder, att "moraliska principer och ideologiska överväganden" är av en viss bestämd karaktär, nämligen vad som förknippas med och bejaktas av den idealistiska strömningen av internationell teori. Men jag menar, att även en ensidig betoning av det nationella egenintresset innebär inte bara ett ideologiskt utan också moraliskt ställningstagande. Det är ideologiskt därför att det naturligtvis uttrycker en idé ("det nationella intressets primat", eller något i den stilen). Det är moraliskt därför att det innebär ett ställningstagande i termer av rätt och fel, t.o.m. ont och gott: det är inte bara klokt att hävda den egna statens intresse, det är åtminstone implicit också rättfärdigt. Realismen, liksom idealismen, legitimerar olika former av handlande; därför är de båda, även realismen, att se som normativa och i den meningen moraliska perspektiv.

Problemet i förhållande till denna undersökning är då det att ett av dess centrala resultat är att ideologisering av utrikespolitiken följer först när de säkerhetsmässiga förutsättningarna finns. Utrikespolitiken *blir* alltså ideologiserad. Det är givet att en stats utrikespolitik över tid kan förändras med ett annat och mer eller mindre nytt "idéinnehåll", men *den har alltid idéer*. Problemet är att vissa idéer tenderar att vara mer etablerade än andra. Risken är då att dessa blir osynliga för vad de är, nämligen (alltid diskutabla) *föreställningar* om utrikespolitikens förutsättningar och villkor. I värsta fall är vi benägna att betrakta idéerna som "realiteter", självklara förhållanden.

Så till min tredje och avslutande punkt: doktrinbegreppets status och betydelse i studien. "Doktrinnehåll" och "doktrinförändring" utgör undersökningens studieobjekt, slås det fast

på s. 29. Trots detta ges ingen explicit definition av doktrinbegreppet, inte heller någon diskussion i termer av varför detta begrepp är viktigt och intressant. Det är notabelt att medan tidigare forskning om aktiv utrikespolitik redovisas och diskuteras utförligt, sker inte så med doktrin-forskningen. Bristen på precision och motivation i begreppsdiskussionen ger anledning att ställa den grundläggande frågan: Vad är en (utrikespolitisk) doktrin? Denna fråga kan preciseras som så: är det som kallas den officiella utrikespolitiska doktrinen ett *analysobjekt* eller ett *analysinstrument*?

Om det första alternativet gäller (vilket författaren alltså hävdar), antyder det att doktrinen är ett *empiriskt fenomen*, något som finns, i princip oberoende av om vi känner till eller bryr oss om detta förhållande. Doktrinen är då något som vi kan ta oss för att försöka identifiera och beskriva. Och denna identifiering och beskrivning kan vi i princip lyckas mer eller mindre bra med. Men om doktrinen är ett empiriskt fenomen reses en annan typ av frågor: När vet vi att vi har anträffat doktrinen? När och hur vet vi att vi kan göra anspråk på att beskrivit den utrikespolitiska doktrinen (tillräckligt) fullständigt?

Om det andra alternativet gäller (vilket författaren inte hävdar men som jag misstänker är fallet), betyder det att doktrinbegreppet är *något som används*. I denna typ av forskning är det t.ex. vanligt att bruka begreppet som ett sorteringsinstrument för att beskriva och söka förändringar i officiella uttalanden. En annan variant, förmodligen förenlig med den förra, är att vi utformar och använder oss av begreppet som en lins för att tydligare kunna fokusera idéer och argument på en viss nivå. T.ex. kan vi finna skäl att betrakta idéer som är något mindre övergripande och abstrakta än ideologier, men mer allmängiltiga än argument i en bestämd sakfråga. Men även denna tolkning (doktrinbegreppet är ett analytiskt begrepp) förutsätter diskussion om hur begreppet förhåller sig till näraliggande begrepp. Endast kortfattat berör författaren på s. 29f relationen mellan doktrin och ideologi. Återstår möjligheten att den officiella utrikespolitiska doktrinen skall förstås *både* som ett analysinstrument, *och* som ett empiriskt fenomen. Men om så är fallet hade även detta behövts klar-

göras. För mig kvarstår en undran om vad det egentligen är som studeras under namn av den officiella utrikespolitiska doktrinen, men jag har svårt att tro att det är något som finns oberoende av om vi bestämmer oss för att undersöka det eller ej. Men om det (också) är ett analysmedel kan jag inte inse att det är nödvändigt för att göra det som författaren gör, nämligen förklara en serie av utrikespolitiska ställningstaganden.

Dessa kritiska anmärkningar förtar dock inte intrycket av ett ambitiöst och grundligt forskningsarbete. Låt mig också avslutningsvis framhålla ytterligare ett tilltalande drag i Lödens framställning: ambitionen att driva teser. I mitt tycke är det alltid intressantare att slå följe med en författare som Hans Löden, som uttryckligen har en åsikt och försöker pröva den, än en som säger sig vara "förutsättningslös", d.v.s. inget tror och inget vet.

Per Jansson

JAN INGE JÖNHILL: *Samhället som system och dess ekologiska omvärld*, Lund 1997: *Dissertations in Sociology* 17.

I Tyskland har den sociologiske debat i snart mange år været domineret to hovedkikkelse: Jürgen Habermas og Niklas Luhmann. Som en tysk kollega sagde til mig for nylig, synes den herskende stemning i den tyske debat i dag at være, at Luhmann har "vundet". Selv om udsagnet er en smule polemisk, er det ikke desto mindre interessant set i sammenhæng med det forhold, at den engelsksprogede debat først inden for de seneste få år har opdaget Luhmann, og dermed genovervejet den gængse opfattelse, at Habermas er den indtil videre sidste af de store tyske tænkere. De skandinaviske landes placering i forhold til den tysk/engelske akse er hverken her eller andre steder entydig, men der er næppe tvivl om, at intentionen i Jan Inge Jönhills afhandling – at introducere Niklas Luhmanns forfatterskab til Skandinavien – er ganske velbegrundet. Det er den første grund til at hilse den omfattende og grundige bog velkommen. Bo-

gen er ydermere velkommen, fordi den søger at uddrage et perspektiv med politologiske overtoner af Luhmanns forfatterskab. Eftersom dette perspektiv på en gang er meget lovende og noget uudviklet i Luhmanns værk, er også dette en prisværdig intention. Endelig handler bogen om en ubestrideligt vigtig og aktuel problemstilling: det moderne samfunds styringsproblemer set i forhold til miljøet. Konklusionen må derfor være: der er tre gode grunde til anbefale bogen, og det skal hermed være gjort. Men indvendinger er der selvfølgelig også nogle af. De handler grundlæggende om to problemer, der er delvist forbundne. Det første problem handler om *balancen* mellem den generelle introduktion af Luhmanns forfatterskab og fokuseringen på miljøspørgsmålet. Det andet problem handler om karakteren af JIJ's selvstændige bidrag i forhold til Luhmanns værk.

Intentionen om at introducere til Luhmanns værk dominerer bogen i en sådan grad, at de første 383 sider af den 482 sider lange afhandling (eksklusiv et engelsk "summary", Luhmannbibliografi og litteraturliste) er dedikeret til en gennemgang af Luhmanns teoribygning.¹ Efter en kort introduktion, falder gennemgangen således i tre kapitler, henholdsvis "Från operation til autopoietisk system", "Till en allmän teori om operative system" og "Samhället som system". Der ofres et stigende antal sider og underafsnit på hvert enkelt tema, efterhånden som gennemgangen sætter scenen til fjerde og sidste kapitel: "Miljöproblemen som omvärldspå problem", hvor systemteoriens anvendelighed for analysen af miljøproblemer søges demonstreret. Miljøproblemer er valgt på Luhmanns egen foranledning, da temaet ifølge JIJ har en særstilling inden for Luhmanns almene samfundsteori.

JIJ har to overordnede hypoteser, der her fremstilles i kondenseret form: 1) Miljøproblemmes stigende betydning aktualiserer behovet for en teori, der kan beskrive samfundet som helhed op trods af dets mangfoldighed. 2) Luhmanns samfundsteori, der i sin tur er baseret på teorien om *systemer*, modsvarer kravet om en teori om hele samfundet. Samfundsteorien muliggør en kompleks forståelse af, hvordan den økologiske problematik håndteres i samfundet og følgelig også en forståelse af, hvorfor de vig-

tigste miljøproblemer ikke har kunnet løses. Men som nævnt ovenfor er der en tredje faktor på spil i afhandlingen, nemlig intentionen om at introducere til Luhmanns forfatterskab, hvilket ikke bliver mindre markant af, at det på bagsiden hævdes, at afhandlingen "...är den första omfattende exposén över Luhmanns systemteori i Skandinavien."

Forholdet mellem hypoteser og intentionen om en generel introduktion er ikke uproblematisk. Det viser sig allerede i hypotesernes lidt specielle konstruktion, for de egentlige hypotese er vel egentlig dele af den første hypotese, og lyder: Miljøproblemer er problemer for hele samfundet. Samfundet er ikke helt. Hypotese nummer to om systemteoriens særlige evne til at belyse dette forhold, virker snarere som et forsøg på at integrere intentionen om at introducere forfatterskabet med de egentlige hypoteser. Det kan ikke ændre det indtryk, at afhandlingen har to hensyn at tilgodese, der vanskeligt har ladet sig forene. Det har tilsyneladende ledt JIJ til at prioritere på en sådan måde, at de første tre kapitler er stort set rensat for henvisninger til miljøproblematikken. Der er enkelte bemærkninger om en problematik særlige betydning desangående, men de er få og korte. Hvad læseren har mellem hænderne er og bliver en introduktion.

Denne disponering rejser spørgsmålet om, hvorvidt det er relevant at basere store dele af en afhandling på intentionen om at introducere et forfatterskab, også selv om forfatterskabet er berøgtet for sit omfang og sin labyrintiske karakter? Givet at det er tilfældet, hvilke krav kan der stilles til introduktionen af et så specielt forfatterskab, og hvor godt er det så lykkedes at honorere disse krav? Først herefter forekommer det hensigtsmæssigt at vende sig mod det så væsentlige fjerde kapitel, der både skal indløse hypoteser og gøre brug af de tre foregående kapitler. Jeg forholder mig relativt generelt til de tre introducerende kapitler først, og gennemgår derefter det fjerde kapitel lidt mere detaljeret. Først vil jeg dog anføre en kort bemærkning om afhandlingens intentioner om at etablere sig som et skandinavisk hovedværk. Det er muligvis rigtigt, at afhandlingen er den første samlede gennemgang af stoffet, men det er ikke just det sam-

me, som at Luhmanns teori "...är föga känd här", som det hedder sig. I hvert tilfælde i Danmark er der efterhånden en del eksempler på både oversættelser, fremstillinger og anvendelser af systemteorien.² Også Sverre Moes glimrende introduktion er i hvert tilfælde også værd at notere sig.³ JIJ er opmærksom på de fleste af disse værker i sin bibliografi, men meget få bruges aktivt i selve teksten. Når nu målet er et skandinavisk hovedværk, kunne en mere engageret dialog og et par overvejelser om "value added" i forhold til de eksisterende læsninger og introduktioner nok have været ønskelig.

Det væsentlige spørgsmål for de første tre kapitler er imidlertid uanset tidligere forsøg, hvor godt det lykkedes at introducere Luhmann. To centrale krav til introduktioner af denne type er *loyalitet* og *formidling*. JIJ har valgt en strategi for fremstillingen af Luhmann, der i vidt omfang fortolker begge dele som nærhed til den oprindelige tekst. Det har sine fordele og sine ulemper. Til fordelene hører, at introduktionen også på grund af sit omfang bliver robust, grundig og grundlæggende. JIJ kommer vidt omkring i labyrinten på en ganske ligefrem facon, der ikke følger flere lag af utilgængelighed til de i forvejen fortættede originale tekster. Læseren ledes med en bevægelse, der følger Luhmanns eget credo om generalisering og respecifikation som pædagogisk ledetråd. JIJ anvender disse de to bevægelser som en klar grundstruktur for hele introduktionen, henholdsvis fra operation til system og over sociale systemer til samfund. Det er et udmærket pædagogisk træk, der giver introduktionen en klar linje at holde sig til.

Desuden er der mange opridsninger af de forskellige temaers teorihistorie indenfor sociologi, filosofi, cybernetik og systemteorien selv. Disse gennemgange viser glimrende, hvordan Luhmann har forskudt en række centrale teoretiske temaer – med særlig vægt på sociologien. Et godt eksempel er beskrivelsen af Luhmanns "funktionalisme" og forholdet til Parsons (s. 98-113). Der er således en del at notere sig på plus-siden ved læsningen af den introducerende del.

Hvad angår ulemperne ved en så høj grad af nærhed til originalen er en af disse, at introduktionen til tider nærmer sig et referat i stilen.⁴ Det er selvfølgelig en svær balance, men det burde

måske nok anføres, hvis dele af teksten er særligt tæt knyttet til bestemte passager i originalteksterne, i det mindste for at hjælpe den introducerede læser på vej. En anden ulempe ved at være så loyal mod ordet i den originale tekst er, at det er svært at leve op til det centrale krav i Luhmanns teori, der som JIJ også noterer sig er, at teorien skal være operativ. Det betyder efter min bedste overbevisning ikke kun, at teorien skal være rettet mod presserende problemer i samfundet, som også er den betydning JIJ overvejende synes at tillægge kravet, men også at hver anvendelse af teorien må indeholde et minimum af forskydning. Der er en rem af Derrida i Luhmann. Ikke sådan at forstå, at hver tekst skal sige det samme på en anden måde – Luhmann er mere interesseret i at sige noget andet på den samme måde. Men i begge tilfælde er det pointen i teorien, at anvendelsen må indebære en forskydning af den originale tekst. Mere grundlæggende søger Luhmann gennem den labyrintiske teoristruktur at forhindre genfortælling og i stedet at indbyde til nye formuleringer og kombinationer af systemteoriens elementer. Det kan selvfølgelig forekomme som et urimeligt krav at stille til netop introduktioner, men eksempelvis Peter Fuchs har forsøgt at kombinere anvendelse med intentionen om at introducere.⁵ Resultatet kan diskuteres, og det må slås fast, at introduktioner i deres bundethed til at genfortælle opskriften, i en vis forstand altid må modarbejde teoriens invitation til egne operationer. Men det ligger under alle omstændigheder et vist pres på det centrale fjerde kapitel.

Fjerde kapitel åbner med tre hypoteser, der alle viser tilbage til den ovenstående hypotese nummer to: at Luhmanns samfundsteori kan vise, hvorfor de ubestrideligt væsentlige miljøproblemer ikke har kunnet løses. Hypoteserne peger på tre grunde: 1) Samfundet kan kun forholde sig til og reagere på miljøproblemer via kommunikation. 2) Samfundet er i stigende grad afhængigt af teknikker, og der i højere grad en tidligere udsat for risiko. 3) Samfundet er differentieret i autonome funktionssystemer. I centrum for analysen af miljøproblemerne står altså temaerne *kommunikation*, *risiko* og *funktionel differentiering*, der på en gang skal vise, hvorfor miljøet er et problem, hvorfor problemet ikke

har kunnet løses og hvordan problemet eventuelt kan komme nærmere en løsning. Efter en kort introduktion, der bruges til at præcisere problematikken begrebsligt som et spørgsmål om ”økologisk omverden” og ”økokompleksitet” i modsætning til de i systemteoretisk forstand alt for upræcise begreber ”natur” og ”miljø”, tildeles hver af de tre hypoteser et mindre delkapitel.

Den første hypotese hviler på Luhmanns forståelse af sociale systemer som systemer af kommunikation. Sådanne systemer har på den ene side en omverden af andre systemer (en systemintern omverden) og en omverden fælles for alle systemer (en systemekstern omverden). Sammen med individet er økologien den væsentligste systemekstern omverden. Det vil sige, at økologien aldrig kan blive en del af samfundet, og at samfundet aldrig kan kommunikere med økologien. Samfundet kan kun forholde sig til økologien som en omverden, og er således bundet til at håndtere økologien bag grænsen mellem system om omverden. Efter at have konstateret dette, spørger JIJ, hvordan en ”økologisk kommunikation” kan tilrettelægges under disse forudsætninger. JIJ gennemgår to af de oftest forekommende kandidater: organisering i sociale bevægelser og miljøetik og -moral. Spørgsmålet om miljøorganisationernes mulige betydning overlades til ”videre empiriske studier”, mens spørgsmålet om miljøetik skaber afsæt for JIJ eneste forsøg på en justering af Luhmanns egen teoribygning, nemlig tanken om en *økologisk egenverdi* (Luhmann benytter ofte begrebet ”eigenwert” eller ”eigenverhaltens”, der er lånt fra Heinz von Foerster, men angiveligt ikke i sammenhæng med økologi).

Luhmanns tekster om moral har ofte været en af de skarpere kanter ved hans teori, da de siger, at moralsk kommunikation ikke blot tager afsæt i en verden, der ikke findes, men endog er direkte skadelig for den verden, der findes. Med udgangspunkt i denne forståelse gennemgår JIJ bidrag fra Peter Kemp om bioetik og særligt Michel Serres om naturkontrakten, der set fra et systemperspektiv begge er problematiske, fordi de forudsætter en utænkkelig ”kontrakt” mellem system og systemekstern omverden. Heroverfor foreslår JIJ så begrebet om den økologiske egenverdi som en mulighed for en bedre håndtering

af miljøproblemerne. Pointen er: ”Till skillnad från s k inneboende moraliska värden, som miljöetiken utgår ifrån, måste ekologiske egenvärden kunne motivera sig i själva kommunikationen.” (s. 424). Tanken er interessant, men lider desværre under en meget kortfattet behandling. Det er uklart, om JIJ mener, at egenverdi skulle kunne fungere som en slags parallel til den moralske kode, der accentuerer (den politiske) valgsituation i stedet for absolut moral i den økologiske kommunikation, eller om økologisk egenverdi skulle kunne omsættes i et symbolsk generaliseret kommunikationsmedium, og at økologien i videre forstand skulle kunne fungere som sit eget funktionssystem. Begge muligheder antydes på et par sider, og tages kort op igen på afhandlingens afsluttende sider, hvor sidstnævnte skitseres som en ”fremtidig mulighed”. Det ændrer dog ikke ved, at læseren lades noget i stikken, da denne mere selvstændigt udviklede argumentation desværre forlades alt for hurtigt.

Hypotese nummer to om samfundets stigende afhængighed af teknikker og deraf følgende risikofylthed hviler på Luhmanns distinktion mellem fare og risiko. Fare er uafhængig af trufne beslutninger, mens risiko uløseligt bundet til beslutninger. Pointen med Luhmanns distinktion er først og fremmest fraværet af ”sikkerhed” og ”vished”. I stedet peger distinktionen på usikkerhed og uvished som to væsentlige forudsætninger for systemer i det funktionelt differentierede samfund. På den baggrund peger JIJ på to konsekvenser for miljøproblematikken. For det første, at kommunikation om miljøproblemer i høj grad er præget af en ikke-viden fremstillet som viden – kommunikation om miljøproblemer er båret af grænseværdier, tærskelværdier, kritisk masse, ekstrapoleringer og prognoser. JIJ nøjes imidlertid blot med at rejse spørgsmålet om, hvordan samfundet og dets funktionssystemer kan finde former, der kan håndtere dette særlige vidensproblem. Hvis det ikke lader sig gøre, bliver kommunikationen fanget i en videnskabeligt orienteret parallel til den moralske domfældelse, hvor sikkerhed og vished blokerer kommunikation på samme måde som den absolute værdi, og dermed mistes den eneste chance for at håndtere miljøproblemer.

Den anden konsekvens handler om organisationer. Organisationer producerer beslutninger, og beslutninger skaber risiko. Ud fra et risikoperspektiv, er organisationer både årsagen til og midlet mod produktionen af risiko. Det er ikke helt klart, hvad der er JIJ’s formål med påpegningen af dette forhold. Det antydes dog, at risikohåndteringen bedst varetages gennem en ”løst koblet organisationsform”, og der henvises til Charles Perrows tanker om ”komplekse former for selvstyrende enheder”. Kapitlet om risiko er imidlertid forholdsvis kort og virker i nogen grad som en parentes mellem de to øvrige. Det hænger vel også sammen med, at temaet har en lidt speciel position som undertema til den generelle samfundsteori i Luhmanns egne tekster. Betoningen af, at risiko ikke kan konstituere sin egen samfundsform, sådan som det antydes med titlen på Ulrich Becks velkendte bog, udgør således også overgangen til det sidste delkapitel om netop samfundsformen.⁶

For Luhmann er den aktuelle samfundsform givet ved funktionel differentiering. Denne diagnose lyder i meget kort form: Der er kun et samfund, og det er verdenssamfundet. Dette samfund er differentieret i en række autopoietiske – det vil sige autonome og selvstyrende – funktionssystemer så som det politiske system, retssystemet, det økonomiske system, det videnskabelige system mv. Disse funktionelt differentierede systemer har hver især samme omfang som samfundet, det vil sige global udstrækning. Disse funktionssystemer er operativt lukkede om en basal kode og et særligt symbolsk generaliseret medie. For politikken er koden styring/opposition (og til tider styrer/styret) og mediet magt, for retssystemet er koden ret/ikke-ret og mediet ret, for økonomien er koden betale/ikke-betale (til tider eje/ikke-eje) og mediet penge og for det videnskabelige system er koden sand/falsk og mediet sandhed. Der er flere systemer i det systemteoretiske vokabularium, men det er disse fire systemers håndtering af den økologiske omverden som JIJ gennemgår. Det sker under den centrale præmis, at den funktionelle differentiering indebærer en radikal polycentrisme, der stadigt etablerer grænser for håndteringen af de grænseoverskridende miljøproblemer. Fremstillingens formål er således at vise, hvordan de fire syste-

mer på en gang skaber problemer i form af lukkethed om en fundamental distinktion (kode), og etablerer visse muligheder for en bedre håndtering af miljøproblemerne i kraft af deres evne til at håndtere såkaldte sekundære koder.

Hermed er vi fremme ved den centrale spænding i systemteorien – i hvert tilfælde for politologer, nemlig spændingen mellem funktionssystemernes autonomi og begrænsningen af selv samme autonomi gennem såkaldte strukturelle koblinger. Dette er systemteoriens måde at formulere samfundets styringsproblemer og -potentiale på. Strukturelle koblinger er forhold, der påfører systemer en vedvarende irritation. At der er tale om selvirritation betyder, at strukturelle koblinger kun kan afstedkomme en vis grad af stabilitet i de implicerede systemers ”opmærksomhed”, men på ingen måde, at en strukturel kobling kan annullere den autonomi, der kendetegner et autopoietisk system.

Der findes yderligere to varianter af strukturelle koblinger i Luhmanns systemteori. Hvis koblingen er af en sådan karakter, at de implicerede systemer ikke kan eksistere uden hinanden, tales der om ”interpenetration”. Det gælder for forholdet mellem sociale systemer og psykiske systemer. Den anden variant er de såkaldte ”operative koblinger”, der i modsætning til strukturelle koblinger indebærer, at koblingen sættes igennem via egne kommunikative operationer, og dermed at koblingen i sig selv antager systemkarakter som organisation. Generelt kan det med andre ord siges, at systemteorien afviser muligheden for kontrol eller styring hen over grænsen mellem system og omverden. Derfor må styringsproblemet altid formuleres som et spørgsmål om *samtidighed*. Systemer kan ikke styre eller kontrollere hinanden, men i kraft af strukturelle og operative koblinger kan de til en vis grad synkroniseres overfor det samme sagsforhold, og derigennem en hvis grad af *koordination*. Og her tilbyder operative koblinger og organisationer den største grad af koordination.

Dette er et centralt punkt, fordi det er så tæt på anerkendelsen af en mulighed for ”styring”, som systemteorien kommer, og det er ikke overraskende her, at JIJ placerer sine forhåbninger for en bedre håndtering af miljøproblemerne. Luhmann fastholder, at ”Operative koblinger kan

ikke erstatte strukturelle koblinger. De forudsætter disse. Men de kondenserer og aktualiserer gensidige irritationer og tillader dermed hurtigere og bedre afstemte informationsgevinster i de deltagende systemer.”⁷ Det er disse hurtigere og bedre afstemte informationsgevinster, der sigtes til, når JIJ fremfører, at ”Miljøproblemet løsende ställer krav på styringsinstanser via organisationer som involverer företrädere för ekonomien, rätten, det politiska systemet (politiker og tjänesteman) osv.” (s. 469). Her støtter JIJ sig forståeligt nok yderligere til Helmut Willke, der har beskæftiget sig indgående med systemteorien ud fra en politologisk orientering, og nævner begreberne ”kontekststyring” og ”forhandlings-system” som betegnelser for disse styringsinstanser. Jeg tillader mig her at tilføje et citat med disse begreber, der sammenfatter JIJ’s forhåbning for en bedre håndtering af miljøproblemerne ”Dezentrale Kontextsteuerung nimmt statt dessen ernst, Dass keinen einzelnes Funktionssystem für sich, auch nicht die Politik, in polyzentrischen Gesellschaften die Durchschlagskraft und Kompetenz hat, die erforderlichen Kontextsetzungen vorzugeben. Kontextsetzungen können sich nur noch aus dem Zusammenspiel autonomer und reflektierter Akteure in selbstorganisierten Verhandlungssystemen ergeben. Kontextsteuerung is deshalb zu verstehen als eine Form der resonanten Selbstorganisation selbstorganisierender Systeme.”⁸ Ligesom det var tilfældet med JIJ’s tanker om økologisk egen værdi, overlades også til ”videre forskning”, og også i dette tilfælde er indtrykket, at behandlingen af problematikken er for kortfattet. Det samlede indtryk af det fjerde kapitel er derfor, at man nok følger sig overbevist om systemteoriens relevans for miljøproblemerne⁹, men også, at JIJ overlader urimeligt meget til den ”videre forskning”.

Afhandlingens to centrale krav til sig selv: at introducere Luhmanns teori og demonstrere teoriens evne til at formulere problemet med miljøproblemer på en måde, der søger løsninger til aktuelle problemer, indfries uden tvivl. Mine indvendinger mod afhandlingen er næsten alle forankret i det udgangspunkt, at det havde været ønskeligt om JIJ havde stillet yderligere et krav til sig selv, nemlig at udvikle systemteorien

og/eller miljøproblematikken på en måde, der ikke findes foregrebet i de eksisterende systemteoretiske tekster. Når regnskabet skal gøres op på den konto, er det stort set kun tanker om økologisk egen værdi og nogle enkelte spredte tilføjelser, der tilgodeser et sådant ønske. Det kan selvfølgelig indvendes, at det ikke kan være meningen med en introduktion at overskride det introducerede. Så alt i alt: Hvis ikke der er indvendinger mod at bruge så stor en del af teksten på introduktion, så kan der ikke udsættes noget på de tre første kapitler. De behandler som sagt stoffet med overblik og grundlighed.

For det fjerde og sidste kapitel er problemet imidlertid lidt mere ufravigeligt, fordi vi her har bevæget os væk den blotte introduktion. De tre nye hypoteser er nok systemteoretisk arrangerede og indløses som sådan, men de stiller samtidig i udsigt, at der enten leveres en skærpelse af det allerede eksisterende systemteoretiske blik for miljøproblemerne, eller også at dette eksisterende anvendes i en form for analyse. Hvad førstnævnte angår, har jeg undervejs fremhævet de punkter, hvor JIJ stopper sin egen argumentation, før den har fået lov til at udvikle sig. Hvad sidstnævnte angår, inddrages der ganske vist materiale fra Worldwatch Institute, nogle af de tidlige alarmbøger i miljødiskursen og andre fremstillinger af miljøproblemer som spredte kilder, men der er ikke tale om en reflekteret analysestrategi eller et større empirisk materiale. Dermed kommer argumentet om systemteoriens særlige potentiale i forhold til miljøproblemerne til at fremstå som en formulering af kendte systemteoretiske teser som svar på kendte systemteoretiske hypoteser. Med en lidt forsimplet rummetaforik kan man sige, at JIJ har satset mere på bredden end på dybden, og som det vel efterhånden er fremgået, bliver resultatet nok en glimrende grundlæggende introduktion, men ikke et håndkantslag i den aktuelle debat om systemteorien generelt, om styring eller om miljøproblemer.

Anders Esmark

Noter

1. Det skal noteres, at JIJ fremhæver, at det ikke er ”...Luhmanns ordval och hele litterära verk som sådant som är analysobjektet, föremålet för mitt intresse, utan systemteori.”, p. 24. Udover de teoriehistoriske gennemgange af den tidligere systemteori og cybernetik, indebærer det, at aktuelle repræsentanter som Helmut Willke, Peter Fuchs og Dirk Baecker, der alle er rundet af Luhmanns tanker, ofte inddrages. Derudover spiller Edgar Morin en central rolle.

2. Af oversættelser og oversatte introduktioner kan nævnes Jacobsen, Jens Christian (red.) (1992): *Autopoiesis II – udvalgte tekster af Niklas Luhmann*, København: Politisk Revy; Fuchs, Peter (1996): *Niklas Luhmann – iagttaget. En indføring i systemteorien*, København: Unge Pædagoger; Luhmann, Niklas (1997): *Iagttagelse og Paradoks – essays om autopoietiske systemer*, Nordisk Forlag; og Kneer, Georg & Nassehi, Armin (1997): *Niklas Luhmann – introduktion til teorien om sociale systemer*, København: Hans Reitzels forlag. Med dansk som modersmål: Mortensen, Nils: ”Narcissisme og autopoiesis – et Luhmannsk blik på den moderne individualitet” i *GRUS*, nr. 50, 1996, s. 25-41 og ”Struktur- og aktørproblemet i systemteoretisk belysning” i *Dansk Sociologi*, 1997, Årg.8, nr.2, s. 21-36 og Götke, Povl (1997): *Niklas Luhmann*, Anis. Hvad angår anvendelser er Andersen, Niels Å. (1995): *Selvskab Forvaltning*, Nyt fra Samfundsvidenskaberne og (1996): *Udlisitering – når det private bliver politisk*, Nyt fra Samfundsvidenskaberne, værd at notere sige. Se også Henriksen, Lars Skov: ”Autopoiesis, funktionel differentiering og frivillig organisering” i *Dansk Sociologi*, 1996, Årg. 7, Nr.1, s. 41-56. Derudover har Ole Thyssen været en hovedfigur, men til forskel fra ovenstående, indgår dennes tekster ofte i JIJ’s overvejelser.

3. Moe, Sverre (1992): *Sosiologisk Betragtning – en systemteoretisk innføring*, Oslo: Universitetsforlaget

4. Sammenlign eksempelvis størstedelen af afsnittet om ”Evolution” (s. 315-324) med dele af samme afsnit i ”Die Gesellschaft der Gesellschaft” (s. 456-498) og afsnittet om ”Kommunikationsmedier” (247-308) med dele af samme afsnit, også i ”Die Gesellschaft der Gesellschaft” (198-396).

5. Fuchs, Peter (1996): *Niklas Luhmann – iagttaget. En indføring i systemteorien*, København: Unge Pædagoger

6. Beck, Ulrich (1986): *Risikogesellschaft – auf dem Weg eine andere moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp
7. Luhmann, Niklas (1997): *Die Gesellschaft der Gesellschaft – 2*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, p. 788
8. Willke, Helmut (1997): *Supervision des Staates*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, p. 142
9. Og her kan det så være lidt uheldigt, at netop denne læser var overbevist i forvejen. Men jeg er nu ganske overbevist om, at den mere skeptisk indstillede læser også vil se pointen.

Medarbejtere i Statsvetenskaplig Tidskrift

David Wästerfors är verksam vid sociologiska institutionen i Lund.
Docent Mikael Sandberg är verksam vid Södertörns högskola.
Med dr Martin Lindström är verksam vid institutionen för samhällsmedicin i Malmö.

Fil dr Bengt-Ove Boström och Marie Uhrwing är verksamma vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg.

Fil dr Per Ola Öberg är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Uppsala.

Fil dr Per Jansson är verksam vid institutionen för tematisk utbildning och forskning i Linköping.

Anders Esmark är verksam vid institut för statskundskab i Köpenhamn.

Abstracts

MIKAEL SANDBERG: *Politiska och ekonomiska "uttrycksarter" uppkomst genom institutionell selektion: några steg mot en evolutionär politisk ekonomi* (THE ORIGIN OF POLITICAL-ECONOMIC ACTION BY MEANS OF INSTITUTIONAL SELECTION: SOME STEPS TOWARD AN EVOLUTIONARY POLITICAL ECONOMICS). This essay takes some initial steps toward an evolutionary political economics by proposing to consider social, political, economic and cultural action subject to (a) variation, (b) (institutional) selection, and (c) "inheritance" in tradition, experience, investments, etc., i.e. the three preconditions for a "social action evolution" of Darwinian type. It draws from a number of conceptual sources, including dynamic and non-linear models in political science, sociology, economics, economic history, research policy, and most notably 'memetics' (i.e. the new discipline created on the basis of Richard Dawkins' theory of 'memes' - culturgenes - in *The Selfish Gene* 1976 and *The Extended Phenotype* 1982), however in this text divorced from the socio-biological notion of "culture" as subordinated to biology. A number of propositions are made on the basis of analogies with theoretical biology however, e.g. an analogy between Robert Dahl's theory of paths toward polyarchy (democratization) and Sewall Wright's theory of adaptive landscapes; a solution to the problem of 'Lamarckian evolution' of institutions and innovations as suggested by Douglass North and other prominent scholars in evolutionary and institutional economics and technology policy; the question of rapid innovation 'arms races'; and a memetic interpretation of Schumpeterian "new combinations". Since the adoption of this approach equals a paradigm shift also for political science, and we are all interested in what such a paradigm shift will bring to our discipline, an analogy is made with Nico Tinbergen's "Four Evolutionary Questions Why", i.e. his strategy

for developing ethology as a new approach in biology.

DAVID WÄSTERFORS: *Grått, tråkigt, totalt kriminellt? Diplomatiska beskrivningar av Polen – en fallstudie*. (GREY, BORING, COMPLETELY CRIMINAL? A CASE STUDY OF SWEDISH DIPLOMATIC DESCRIPTIONS OF POLAND)

To communicate ethnical or national images is a crucial social activity in the context of the ongoing globalization. Knowledge about ethnical or national entities presented in a trustworthy way seems to be increasingly demanded. This sociological case study focuses the so called 'image politics' taking place in an interview with a Swedish diplomat in Poland. The diplomat expresses in different ways that she is expected to produce correct images of Poland and the Poles, and puncture or repudiate incorrect ones. This competence is also activated during my conversation with her. Among the images considered wrong are the description of Poland as an amazing market, as a grey, boring and criminal country and as a uniform cultural concept, without any cleavages between 'the new Poland' and 'the Old'. The diplomat's skills are also shown when she presents 'institutionalised surprises', i.e. situations and phenomena that are expected to puncture established pictures of Poland, using contrasting verbal techniques (e.g. 'a grey starting point' in viewing the country).

The diplomat's image politics is interpreted as a struggle between two conflicting discourses or networks of meanings: a post communist and a post-post communist. Whereas the former (and stronger) discourse portrays Poland with inevitable references to the communist past, the latter (and weaker) discourse may be characterised as normalizing, using a broader range of definitions.

MARTIN LINDSTRÖM: *Social Capital and Civic Culture: An Approach to the Thinking of Robert D. Putnam*

The civic culture literature has often professed the ideal of liberalism and individualistic freedom. This ideal is incompatible with some of the components of Putnam's definition of social capital. These components of social capital are engaged citizens (civic engagement/ high social participation), solidarity and trust, and social structures that serves to enhance cooperation between citizens. Putnam's dichotomy liberal individualism versus republicanism in itself suggests that the liberal and highly individualistic standpoint is increasingly difficult to defend in a Western world where the basis of a common culture and a functioning social cohesion seems to be about to be lost. However, even Putnam's republican ideal appears hard to maintain in the long run in the historical process of advanced secularisation and modernisation. It may be that this republican combination of a high degree of civic engagement in politics, organisations, elections, sports clubs etc, a high degree of participation, and at least some degree of preserved sense of traditional virtues and anchorage in religion, implying a high degree of shared values as the basis for participation and discussion, represented the ultimate height of civic culture.

BENGT-OVE BOSTRÖM – MARIE UHRWING: *Om forskningsproblem igen – svar till Bjereld, Demker och Hinnfors* (ON RESEARCH PROBLEMS AGAIN – REJOINDER TO BJERELD, DEMKER AND HINNFORS)

In the article *Problematiska problem? (Problematic Problems?)* Bjereld, Demker and Hinnfors respond to the criticism that we have raised against parts of the reasoning in their book *Varför vetenskap? (Why Science?)*, where "intrascientific" problems or "paradoxes" are presented as the only valuable research topics. The major part of the article constitutes of an argumentative presentation of their own reasoning, with references to Karl Popper and others. Yet, we are not sure that these references support their reasoning, since these references are discussing research problems in general and not specific "intrascientific" problems.

In the rest of the text "good examples" of "intrascientific" problems are presented and the pedagogical issue of how students can be taught to work like these good examples are discussed, without any efforts by the authors to problematise their own line of argument. We do not see that the authors succeed to convince that "intrascientific" problems are the only valuable research topics. These problems might be valuable research topics, but there are still many more valuable research topics than those.